

◀B>SAMORAZUMLJIVOST◀/B>

Predavanje održano 4. maja 1972.

u okviru fonda Henrija Majersa

u Kraljevskom antropološkom institutu

Meri DAGLAS

Sa engleskog prevela Slavica Miletić

Pre više od dvesta godina Dejvid Hjum je rekao da u prirodi nema nužnosti: "Nužnost je nešto što postoji u svesti, ne u objektima." Drugim rečima, on je tvrdio da je znanje o uzročnosti intuitivno, da se uzročnost saznaje "stomakom"; ona nije ništa drugo do "konstrukcija utemeljena na pret hodnom iskustvu"; ona potiče iz "moći navike", onog dela ljudske prirode koji je, po njegovom mišljenju, neopravdano zanemaren. Posao antropologa je precizno proučavanje te navike koja za svako društvo izgrađuje poseban univerzum praktičnih načela. Upravo ona nastanjuje svet ljudima, živima i mrtvima, životinjskim telima i dušama, poluljudima, poluživotinjama i božanstvima koja se prepliću sa svima njima. Već sama raznovrsnost tih konstruisanih svetova navešće antropologa da se složi s Hjumom, doduše tek posle izvesnog oklevanja. Kauzalne teorije drugih naroda pripadaju jednom od ova dva skupa: one koje su u saglasnosti s našom i kojima nije potrebno posebno objašnjenje, i one druge, magijske, zasnovane na subjektivnim asocijacijama, kako je smatrao Frejzer, ili na afektivnim, a ne kognitivnim moćima, kako je mislio Levi-Bril (videti *Cazeneuve*, 1972: 44, 68, 70) kad je nastojao da povuče razliku između mistične i naučne svesti. Hjum je, međutim, tvrdio da sve kauzalne teorije, bez izuzetka, potiču iz onog što je nazivao senzitivnim, a ne kognitivnim delom naše prirode. Kad god izuzmemo sopstvene kauzalne teorije iz skeptičke filozofije, naša "stomačna" reakcija pokazuje nam da je on potpuno u pravu. Ali, gotovo je nemoguće ne postupati na taj način. Između ostalog, ovaj tekst ima za cilj da predloži jedan formalniji način rasprave u kojem je možda moguće poređenje kauzalnih sistema uključujući i naš sopstveni. Bez takvog pomaka naše jedino antropološko utočište jeste prevođenje iz drugih

kultura u našu. Što prevod bude bolji, to će naša provincijalna logika biti uspešnije nametnuta domorodačkom mišljenju. Posledica dobrog prevoda jeste, dakle, sprečavanje makavog sukoba između sistema mišljenja koji su jedan drugom tuđi. Ostajemo tamo gde smo bili u početku, sa sopstvenim poznatim svetom koji dele ustanovljene kategorije i pokreću nama poznata načela. Taj svet ostaje naša čvrsta referencijalna tačka za prosuđivanje svih drugih svetova kao čudnovatih i svakog drugog znanja kao pogrešnog. Prevođenje cveta tamo gde se iskustva prepliću. Međutim, tamo gde nema preplitanja pokušaj prevođenja ne uspeva. Izazov da pomoću novog značenja proverimo sopstvene ideje preobraća se u izazov da nađemo novi izraz za stara značenja. Sučeljavanje se događa retko, samo onda kad nedostatak preplitanja naše kulture s drugima izazove akademsku zbunjenost pred neobičnošću domorodačke misli. U ovom ogledu želim da ponudim lek protiv te slabosti. Zagonetke koje se tiču domorodačke misli zapravo su zagonetke mišljenja uopšte, pa i našeg sopstvenog. Mi antropolozi pokušavamo da raspravljamo o problemima značenja u odveć izolovanom okviru. Moramo uvideti da kategorije i postojeći principi našeg sopstvenog sveta postavljaju iste probleme racionalnog opravdavanja koji nas zbunjuju u egzotičnim svetovima stranaca. Upravo tamo gde nema kulturnog preplitanja pokušaj tumačenja trebalo bi da bude vođen navise, od posebnih nejasnih tvrdjenja ka sve višim nivoima uopštavanja, sve dok se ne stigne do izvorišta sukoba mnenja. Izloženi su različiti skupovi hipoteza o prirodi realnosti i načinu na koji je ona podeljena, a svaki od njih nosi tako jasan pečat očigledne istine da se smatra da njegovim implicitnim temeljnim pretpostavkama nije potrebno nikakvo obrazloženje.

Tim putem smo već stigli u samo središte pitanja o samorazumljivosti. Samorazumljivo tvrdjenje je ono koje u sebi sadrži svoj dokaz. Njegova istinitost prebiva u značenju njegovih reči: "Sve neženje su neoženjeni muškarci"; "2+2=4". Po profesoru Kvajnu, na čije se delo u velikoj meri oslanja ova rasprava, samorazumljiv ili analitički stav može se definisati kao "svaki onaj stav koji zamenjuje reči njihovim sinonimima i može se preobratiti u jedan primer logičke forme čiji su svi primeri istiniti" (1943:120). Šta je sinonimija? To je "veza između izraza koji imaju isto značenje." A šta je značenje izraza? To je "klasa svih izraza koji su s njim sinonimni." Tako smo se našli u krugu; antropologija se teško može nadati da će nam pokazati kako da iz njega izađemo. Ali, naša građa bi mogla bolje da objasni kako se prepoznaje i potvrđuje odnos sinonimije. Ovaj tekst započeće Kvajnovim opisom načina na koji se uspostavljaju opažaji istog, a zatim će taj opis upotpuniti umetanjem šireg izlaganja sociološke dimenzije. Naime, Kvajnov prikaz pati od izvesnih ograničenja. Najpre, on stavlja opažaj istog na pogrešnu stranu racionalnosti: intuicija je intuicija, a um je um, i postoji praznina u objašnjenju njihove povezanosti. Zatim, on nas ostavlja s praznim kulturnim relativizmom: svaki univerzum podeljen je na drukčiji način, i tačka. S tog stanovišta nema više šta da se kaže o upoređivanju univerzuma jer uvek moramo da govorimo unutar kategorija sopstvenog jezika. Usudujem se, međutim, da gajim nadu da mogu pokazati put koji će nas izvesti iz tog kruga ka generalizaciji o vrstama univerzuma. Sporedni proizvod ove rasprave je doprinos uporednoj religiji zato što nam teodiceja nudi jedan od najobuhvatnijih eksplanatornih sistema, pa će stoga argumentacija biti lakše izložena upoređivanjem religijskih doktrina.

Kvajn je filozof koji je veoma ozbiljno shvatio probleme i građu antropologa. Njegov *Svet i objekt* (1960) usmeren je direktno na predmet razmatranja i teško je u dovoljnoj meri istaći širinu njegovog stanovišta i jasnoću izlaganja. Njegovi argumenti usmereni su protiv mnogih duboko uvreženih zabluda koje su nam prirasle za srce, od prelogičkog mentaliteta do ideje da je značenje nezavisan, slobodnolebdeći entitet koji reči manje-više potpuno zahvataju (1960: 76). Ovde ću samo ukratko izložiti argument koji se odnosi na sinonimiju. Prepoznavanje istog čvrsto je ukotvljeno u društvenom iskustvu: pojedinac u zajednici doživljava stimulus-sinonimiju, koja je približno istovetnost konfirmativnih i diskonfirmativnih iskustava. Istovetnost značenja seže do verbalnih navika koje određuje kolateralna informacija na nivou zajednice. Na taj način dat nam je obris psiholoških i socioloških osnova za proizvođenje reči kojima su pridata ista značenja. Pored toga, odvrćeni smo od lupanja glave nad kratkim sinonimima i usmereni na one duže i složenije, što je svakako olakšanje. Naime, najviše zburnjuju kratki prevodi tuđih ideja koji su navedeni izvan konteksta, kao delovi izvan svojih celina. Godine 1984. Indijanci plemena Bororo rekli su Fon den Štajneru da su oni papagaji (Lévy-Bruhl, 1910). Nueri kažu da su ptice blizanci ljudi (Evans-Pritchard, 1956: 128-34). Karami kažu da je kazuar dete njihove sestre (Bulmer, 1967). U nekim karakterističnim kontekstima životinjski ili ljudski član klase mogu se uzajamno zameniti a da to ne dovede do promene značenja. Ali, u kratkim sinonimima prevod enklitičkog oblika trećeg lica glagola "biti" - "je" - gotovo uvek je pogrešan. Edmund Lič je raspravljao o odbijanju Malinovskog da prizna one sinonime u kojima je istovetnost izmakla njegovom sopstvenom razumevanju. Kad god bi se reč *tabu* pojavila kao termin srodstva, Malinovski je

tvrdio da je posredi homonim koji je izmenjen kontekstom na takav način da prenese razlike u značenju.

Malinovski (1935: 66 i dalje) je poštedeo svoje ostrvljane: naime, izbegao je da im pripiše prelogički mentalitet na taj način što je varirao svoje prevode termina od jedne do druge prilike i tako zaobilazio protivrečnosti. Lič (130) se pobunio, ali iz toga nije proizašlo jasno merilo. Razumljivo je to što nigde nisu razmatrane dalje alternative svaljivanju krivice na prevode veznika, kopula i drugih logičkih partikula; naime svaka veća složenost na strani engleskih korelata takvih reči stavila bi prevodioca pred nesavladive praktične teškoće (Quine 1960: 58. napomena).

Tako su naši gresi oprosteni. U stvari, Edmund Lič je uspešno protumačio istovetnost u relacijama srodstva kod Trobrijanaca koju ovi izražavaju rečju *tabu* (1958: 120-45). Time je antropologija možda dosegla stupanj na kojem velikodušan oprost zbog zanemarivanja logičkih partikula verovatno više nije sasvim neophodan. Ja bih, svakako, više volela da raspravljam o dužim sinonimima koji bi se približavali "onome što bi to moglo da znači 'govoriti o dva stava kao o stavovima iste relevantnosti, dakle, kao o stavovima koji se odnose na isto posebno iskustvo'" (Quine, 1960, navod iz Grice i Strawson 1956: 156). Na primer, u selima Cejlona činjenica da žena kuva hranu za muškarca javni je iskaz o bračnoj vezi" (Tambiah, 1969). Kuvati za njega isto je što i zajedno živeti s njim, "ona je njegova kuvarica" = "ona je njegova žena". Ovaj sinonim, u bilo kom obliku, ne zbunjuje nikog od nas zato što se tu naši i njihovi običaji preklapaju. Linija koja razdvaja kuvarice i žene beznačajna je. Velike misterije javljaju se tamo gde se zanemari značajna linija razdvajanja značenja; na primer, kad su neke ljudske kategorije postale sinonimne sa životinjskim vrstama. Tada je neophodno pretvoriti kratku formu u dužu i brižljivo ispitati logičke partikule. Svakako, prepoznavanje istovetnosti nije moguće bez shvatanja logičkih relacija koje na isti način vezuju klasu istoznačnih stvari sa istim posebnim iskustvom. Navodim Kvajnovu objašnjenje prepoznavanja istovetnosti (Quine, 1960: 66-7).

Pod intuitivnim prikazom podrazumevam onaj u kojem se termini koriste na uobičajene načine, bez razmišljanja o tome kako bi se mogli definisati ili koje pretpostavke bi mogli prikrivati (Quine, 1960, napomena na 36. str.). Intuicija deluje i u analitičkim stavovima uprkos tehničkom prizvuku reči "analitički"; rečenice poput "Nijedan neženja nije oženjen", "Nijedan momak nije oženjen" i " $2+2 = 4$ " pružaju osećanje koje je svakom blisko... čovekova reakcija na pobijanje rečenica koje se doživljavaju kao analitičke sadrži nešto više od njegove reakcije na neshvaćene rečenice na stranom jeziku. Kad je posredi rečenica koja iskazuje logički zakon, nešto od te reakcije se jasno opaža...odbacivanje logičkog zakona narušava obrazac na kojem počiva komunikacijska uloga logičke partikule...

Ako mehanizam analitičkih intuicija doista odgovara ovom sažetom opisu, one će uglavnom težiti da se nastane tamo gde se pitamo šta može imati na umu čovek koji pobija tu rečenicu. Taj efekat može biti postepen ili kumulativan.

Izbegavanje zbuđenosti i doživljavanje zbuđenosti dve su krajnosti u kojima se lako može videti kako logika zadire u emocionalni život. Između tih krajnosti, emocije se kreću poznatim kanalima koje su izdubili društveni odnosi i njihovi zahtevi za doslednošću, jasnoćom i pouzdanošću očekivanja. Smatram da bi trebalo da umetnemo dimenziju društvenog ponašanja između psihologije pojedinca i opšte upotrebe jezika. I u njoj važe logičke relacije. To je srž mog doprinosa pitanju kako nastaju intuicije samorazumljivosti. Osobe pripadaju datoj klasi ili su iz nje isključene, klase su uređene po rangu, delovi su povezani sa celinom. Ovde tvrdim da je intuicija logike tih društvenih iskustava osnova za pronalaženje apriornog u prirodi. Model društvenih odnosa prožet je emocionalnom moći; neki mnogo ulažu u njegovo očuvanje, neki drugi u njegovo svrgavanje. Na tom nivou iskustva, "stomačna" reakcija zbuđenosti pred nesuvislom rečenicom

pojačana je mogućim gnevom, zaprepaščenjem i gađenjem. Shvatanje opšteg modela onoga što je ispravno i nužno u društvenim odnosima osnova je društva: ono generiše svako **a priori** ili svaki skup nužnih uzroka koji će se otkriti u prirodi. Taj "čisti, neprerađeni dirkemizam", kako ga je neko nazvao, izrasta naravno iz mog ranijeg razmišljanja o ideji zagađenja (1966). Tu sam pokušala da pokažem kako je svet prirode uvučen u argumente koji se tiču društva i kako svaki učesnik u tom dijalogu izvlači korist iz pozivanja na opasnosti od navodno objektivnog sistema uzroka koji u njoj vlada. Sad je reč o tome da spasemo pojam intuicije ili "stomačne" reakcije od svih pokušaja da se on shvati kao suprotnost pojmu racionalnosti tako što ćemo ga ukotviti u iskustvo pojedinca o logičkim osobinama društvenih oblika.

Svaki univerzum treba da bude sagledan kao celina koju je stvorila jedna posebna vrsta društvenog iskustva. Može se prigovoriti da je moguće zamisliti beskonačan broj klasifikacija prirode koje odgovaraju nepreglednoj raznovrsnosti društvenih odnosa, i da, u tom slučaju, nema nikakvog smisla govoriti o univerzumima kao celinama. Ali, celovitost koja nas ovde zanima počiva u konačnom rasponu uobičajenih modeliranja realnosti. U ovoj raspravi posvetiću posebnu pažnju razmatranju graničnih slučajeva. Polazim od ideje da se može konstruisati kontinuum društvenih sistema u kojem bi, na jednom kraju, svi oni koji su izvan njega bili potpuno i neopozivo isključeni, a na drugom, zahvaljujući raznim modifikacijama, njima bi bilo omogućeno puno članstvo u zajednici. Svaka tačka kontinuuma imala bi svoj odgovarajući svet prirode, s karakterističnim odnosom prema hibridima i anomalnim bićima. Zaključak da su neka bića suprotna prirodi zato što propadaju kroz rupe u lokalnom sistemu klasifikacije najverovatnije će voditi nekim drugim zaključcima. Čudovište o kojem je reč može biti ignorisano. Ali, ono može biti posmatrano i kao nosilac blagostanja ili propasti. Takav stav postaje samorazumljiv posmatraču zahvaljujući pravilima o ponašanju u susretu s tim bićem. Tim putem možemo se uzdići do jednog višeg nivoa formalnog upoređivanja. Umesto da govorimo o pojedinačnim verovanjima, na primer u jednoroge ili vombate, i umesto da govorimo o kauzalnim sistemima sinonimije uopšte, možemo da utvrdimo distinktivne sklonosti ka slaganju s nekim vrstama samorazumljivih

stavova od kojih je svaka uvrežena u odgovarajućoj društvenoj sredini.

Usredsređujući se na ponašanje prema anomalnim bićima u različitim sistemima klasifikacije direktno se hvatamo u koštac s pitanjem kako su povezani mišljenje, reči i realni svet. Pod pretpostavkom da je poznati svet društveno konstruisan, koliko god fleksibilna i tanana bila načela klasifikacije uvek će biti nekih živih bića koja se loše uklapaju u lokalni taksonomski obrazac. Balmer i Tembaja daju mnogo različitih primera u svom značajnom ogledu o karamskim i tajjskim klasifikacijama životinja ističući društvenu prirodu taksonomskog sistema. Stvorenja koja se u jednom od njih pojavljuju kao anomalna mogu biti potpuno prihvatljiva u drugom. Na primer, u selima grupe Tai domaće kopnene životinje svrstane su na jednu stranu, a ptice na drugu. Kao da ne postoji niša za domaće ptice: patke i pilići svrstavaju se u kopnene životinje bez obzira na njihove ptičje osobine. Kopnene životinje s krilima nama ukazuju na anomaliju, ali oni to opažaju drukčije. Na drugoj strani, vidra, kao ni vođeni pacov ili foka, za nas nema konotaciju čudovišnosti: za Taije je ona odvratan hibrid, zapravo riba s psećom glavom, divlja životinja koja nadire u njihova polja tokom poplave. Postoji, očigledno, onoliko vrsta anomalija koliko i merila klasifikacije. Za ono čime se ovde bavimo dovoljno je da govorimo o bićima koja u svojoj morfologiji pokazuju osobine više od jedne velike klase, ili koja nemaju dovoljno osobina da bismo ih svrstali u neku klasu, ili koja po sebi prilično jasno pripadaju priznatoj klasi, ali imaju navike neke druge klase ili prelaze u stanište druge klase. Primer prvog bio bi pangolin ili ljuskasti mravojed: njega urođenici plemena Lele smatraju sisarem s ribljim krljuštima koji živi na drvetu; primer drugog je kazuar, koji po Karamima nema ni perje ni mozak ptice; primer trećeg, noćna antilopa koju Lelei ne svrstavaju s drugim antilopama zbog njenih navika; četvrtog, nilski varan i druga stvorenja čije se ponašanje odlikuje iskoračivanjem iz staništa koja im pripadaju po drugim merilima.

Svaki univerzum sklon je da pruži utočište čudovištima raspetim između njegovih velikih klasa. Ali, na takva bića ne obraća se nužno pažnja. Ako je njihovo postojanje uočeno, ona mogu biti smatrana nosiocima vrlo povoljnih znamenja. S druge strane, mogu izazivati užasavanje, odvratnost, gnušanje.

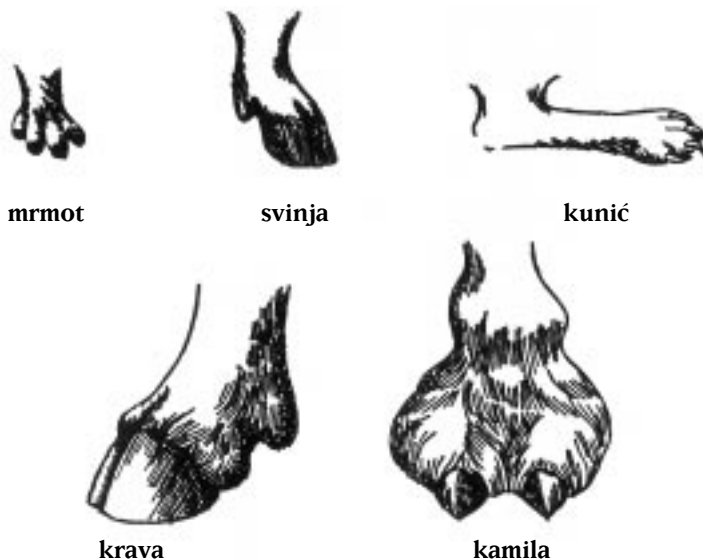
U tim slučajevima imamo jaku "stomačnu" reakciju. Mnogi proučavaoci Starog zaveta objašnjavaju užasavanje od bića koja gamižu u Levitskoj 11 opštim gnušanjem od gmizavaca i insekata i skloni su da prihvate povezanost zmija sa nečistoćom lepree i smrti kao potpuno samorazumljivu stvar, skup svima razumljivih značenja koja ne iziskuju nikakvo objašnjenje. Međutim, u nekim religijama zmije su kulturne životinje, a neke druge dovode ih u vezu s plodnošću i obnavljanjem života. Hrišćansko učenje o ovaploćenju insistira na tome da je bogočovjek u punoj meri član dva suprotstavljena skupa. Izraeliti su vekovima bili u dodiru sa egipatskom religijom koja je obožavala čoveka-boga i boga-životinju, kao i sa Asircima. Ali, Izraelitima su bili odvratni svi hibridi i većina mešavina. Verujem - a to sam nastojala i da dokažem - da je njihovo gnušanje od gmizavaca bilo deo šire navike da osećju odvratnost prema živim bićima koja se ne uklapaju bez ostatka u njihove ustanovljene kriterijume vazdušnih, vodenih i kopnenih stvorenja. A ona je bila deo jednog još šireg modela društvenog ponašanja koji se služio vrlo jasnim, strogim linijama razgraničenja dve klase ljudskih bića, Izraelita i ostalih.

Ove napomene odveć kratko sažimaju moju analizu Mojsijevih zakona o ishrani u *Čistoti i opasnosti* (1966) i potpuniji prikaz značenja sadržanog u rabskom tumačenju tih zakona u "Odgonetanju obroka" (Poglavlje 18). Čitanje tih tekstova olakšalo bi razumevanje onoga što sledi, ali ako se ovaj ogleđ čita nezavisno od njih možda je najvažnije razjasniti status svinje kao čudovišta u starom izraelskom sistemu klasifikacije. U Levitskoj 11 svinja je svrstana u klasu odvratnih, nečistih stvorenja zajedno s kunićem, mrmotom i kamilom. Kao razlozi se navode činjenice da ta bića ili imaju razdvojen papak ili preživavaju, ali ne i jedno i drugo. Drugim rećima, ona ne pripadaju u potpunosti klasi kopitara. Po sebi, gledano sa stanovišta nekog drugog modela klasifikacije, posedovanje nekih (ali ne svih) merila klasifikacije jestivih životinja ne čini automatski te životinje nečistim, odvratnim, gadnim. Ali, ovaj sistem klasifikacije izvlaći u svim svojim primenama granićni primer i proglašava ga odvratnim. Znaćenje čistog i nečistog dobija svoj pun opseg tek kad se dovrši klasifikacija ćitavog univerzuma. Kad se shema iscrta u celini, otkriva se jedno od merila ćistoće koje je ranije bilo skriveno: ćiste vrste moraju zadovoljiti sva nužna merila klase. Trima glavnim sredinama, vazduhu, kopnu i vodi, pripisuju se načini kretanja koji su svojstveni vrstama u svakoj od njih. I obrnuto, svaka vrsta mora imati fiziološke osobine potrebne za kretanje u sopstvenoj sredini, peraja za vodu, krila i dve noge za vazduh, ćetiri noge za kopno. Stvorenja koja gamižu odlikuju se načinom kretanja koji nije karakteristićan ni za jedan element; njihovo postojanje remeti urednu logićku shemu stvari: to im daje obeleđe odvratnog. Svinja se odlikuje načinom kretanja koji bi je mogao svrstati uz ovce, koze i stoku, ali ne preživaa. To je jedini nepreživaa s razdvojenim papkom među svim stvorenjima, ćudovište ćija se nećista, niska egzistencija mođe oceniti samo kao odvratna.

U *Ćistoti i opasnosti* pretpostavila sam da je hebrejsko odbacivanje anomalije normalno. Tvrdila sam da je klasifikovanje nužna ljudska aktivnost i da je nepovoljno suđenje o onome što izmiće klasifikaciji ili se ne uklapa u uredne odeljke svesti opšta ljudska tendencija. To rešenje je odveć lako. Nisam dovoljno iskoristila suprotnost između svog terenskog rada u Kongu i proćavanja Biblije u biblioteci. Za pripadnike grupe Lele mnoge anomalije su povoljna znamenja i oni religiozno obožavaju najanomalnije od svih stvorenja, pangolina ili ljuskastog mravojeda. Na drugoj strani, svako odstupanje od biblijske kvalifikacije prirode smatra se gnusnim ćudovi-

štem (Douglas, 1966). Pomela sam pod tepih, kao stvar odveć tešku za moj teorijski pristup, suprotnost između odvratne svinje i obožavanog pangolina. Balmer (1967) i Tembaja (1969), koji su ukazali na te i druge propuste, napravili su tako značajne pomake u sopstvenim analizama životinjske taksonomije da sam, zahvaljujući njihovom radu, spremna da pokušam ponovo. Prljavo čudovište ili dobri spasilac - taj sud nema mnogo veze s fizičkim osobinama datog bića, a i te kako ima veze s vladajućim društvenim modelom pravila i značenja

ski sistemi mišljenja stoje u takvom odnosu prema društvenom sistemu i to nikad više nećemo smetnuti s uma. Ali, jedno je znati, a drugo je primeniti. I sama sam propustila da primenim to znanje na klasifikaciju taksonomije Lelea. Bila sam u stanju da prevedem zoološku klasifikaciju lovočuvara u termine Lelea i da opišem kategorije koje Lelei izvode iz morfologije i ponašanja životinja. Bila sam u stanju da povežem tu taksonomiju domorodaca s njihovim kulturnim asocijacijama. Kad je trebalo povezati ta dva nivoa razumevanja (ustrojstvo pri-

Slika 19.

koji definiše anomaliju. Pokušaću da otkrijem osobine klasifikacionog sistema koji uočava anomalije i koji im, nakon što ih prepozna, pripisuje bilo dobra bilo rđava dejstva. Takva reakcija na jednu mešovitu kategoriju u suštini je "stomačna" reakcija. Ona prosuđuje stvorenje kao božansko ili odvratno na elementarnom nivou koji ne trpi pitanja. Dve studije, Tembajina o severoistočnom Tajlandu, Balmerova o Karamima u brdima Nove Gvineje, pokazuju da je klasifikacija životinja snažno prožeta društvenim odnosima. U svakom slučaju, taksonomija organizuje prirodu na takav način da životinjske kategorije odražavaju i osnažuju društvena pravila o braku i stanovanju. Od *Primitivne klasifikacije* (Durkheim i Mauss, 1903) i Levi-Strosove *Divlje misli* (1962) svesni smo da totem-

rodnog sveta i ustrojstvo kultova) s drugim nivoima na kojima se stvara značenje učinilo mi se dovoljnim da kažem da u društvu Lelea postoje suprotnosti i napetosti koje kult pangolina figurativno prevazilazi, kao što sama ta životinja prekoračuje granice životinjskih vrsta (Douglas, 1957). Lik de Eš bogatije je razvio tu temu u ponovnoj analizi mog materijala.

On peut se demander pourquoi cette synthèse socio-religieuse se situe sous le signe du pangolin. Le Pangolin est le médiateur par excellence entre le monde humain et le monde animal. A l'intérieur du monde humain l'écart significatif qui oppose le clan matrilineaire (uni-

vers tendu de la "fraternité") au groupe d'âge (univers agréable du compagnonnage, assiette du village) reproduit à moindre échelle l'écart primordial qui existe, aux yeux des Lele, entre la nature et la culture. De ce point de vue, les Hommes-pangolins *au village* et les pangolins *en forêt* occupent des positions homologues. L'une des conditions d'initiation est d'avoir tué un pangolin en forêt; le rituel implique l'absorption de la chair de cet animal. Un rapport de contiguïté s'établit donc entre les Hommes-pangolins et les pangolin. Les premiers sont médiateurs entre les deux composantes antagonistes de la société d'une part, entre l'homme et la femme d'autre part; les seconds sont médiateurs, plus généralement, entre la culture et la nature. L'activité rituelle des Hommes-pangolins intéresse à la fois la chasse (activité masculine) et la fécondité des femmes, alors que les sphères socio-économiques propre aux deux sexes sont rigoureusement séparées... la femme et l'homme, le clan et le village, la diachronie et la synchronie réalisent une synthèse harmonieuse, difficile et rare (de Heusch, 1964: 87-109).

/Možemo se zapitati zašto se ta socio-religijska sinteza zbiva u znaku pangolina. Pangolin je reprezentativni posrednik između ljudskog i životinjskog sveta. Unutar ljudskog sveta označujuće rastojanje koje stavlja matrilinarni klan (napeti univerzum "bratstva") naspram starosne grupe (prijatnog univerzuma drugarstva koji određuje raspoloženje sela) reprodukuje u malom prvobitno rastojanje koje, u očima Lelea, deli prirodu od kulture. Iz tog ugla, Ljudi-pangolini *u selu* i pangolini *u šumi* zauzimaju homologne položaje. Jedan od uslova inicijacije jeste ubistvo pangolina u šumi; obred podrazumeva apsorbovanje mesa te životinje. Između Ljudi-pangolina i pangolina uspostavlja se odnos kontigviteta. Prvi su posrednici između dva antagonistička sastojka društva s jedne strane, i između žena i muškaraca s druge; drugi posreduju, na opštiji način, između kulture i prirode. Obredna aktivnost Ljudi-pangolina tiče se u isti mah lova (muška aktivnost) i ženske plodnosti, dok su društveno-ekonomske sfere muškog i ženskog pola strogo razdvojene... muškarac i žena, klan i selo, dijahronija i sinhronija ostvaruju skladnu sintezu, tešku i retku (De Eš, 1964). Prim. prev./

Tada smo oboje bili zadovoljni tim rezultatom. Lelei su u svom društvenom životu ostvarili jednu tešku sintezu: nju veličaju posredničke moći pangolina, a doprineo joj je njegov kult. Postoji, međutim, jedna vrsta samozadovoljne neradoznanosti koja odustaje od dalje analize nekog simboličkog sistema čim uspe da ga izrazi pomoću univerzalnog kontrasta između prirode i kulture, bez specifikovanja posebnosti datog slučaja. Postoje različite vrste sinteze, ali nisu sve izražene kultovima posrednika: problem se mora postaviti uporedno.

Na primeru severoistočnog Tajlanda i Nove Gvineje, Balmer i Tembaja ubedljivo su pokazali da tumačenjem prirodnog sveta vladaju pravila rodoskrvuća i napeti odnosi među afinalnim srođnicima (srođnicima po braku). Vidra u poplavljenim poljima pirinča bila je za seljake grupe Tai gnusno čudovište zato što ona dvojako, pa čak i trojako predstavlja poremećenu polnost,

seksualnog partnera zabranjenog pravilima rodoskrvuća. Za Karame je kazuar na parcelama taroa bio tabu, slika podmuklih srodnika po braku kojima se ne može verovati. Snaga osećanja vezanih za te dve životinje izvedena je iz snage s kojom se suzbijaju žestoke strasti kakve obično nalazimo u modelu koji je poistovetio te dve životinje s kritičnim fazama ljudskih odnosa. U ovim analizama nema potrebe objašnjavati lokalni stav prema pomenutim životinjama izvan lokalnog društvenog sistema. S druge strane, analiza pangolinovog značenja pokazala je odsustvo veze s davanjem i uzimanjem žene za suprugu. Međutim, Lelei su bili opsednuti takmičenjem za žene; svakodnevno zaokupljeni otmicama i osvetama; neprestano su se borili, uvek oko žena; taj razdor razbijao je njihove političke jedinice. U svetlosti ovog drugog istraživanja ranija objašnjenja izgledaju pogrešno, a neki aspekti kasnije argumentacije iz *Čistote i opasnosti* još gore. Tu sam se vratila na univerzalno ljudsko iskustvo klasifikacije i pretpostavila univerzalnu ljudsku potrebu za priznavanjem njene činjeničnosti i za njenim prevazilaženjem pomoću posredničkih kultova (1966: 159-79). Lik de Eeš (1971) ukazao je na teškoće u toj argumentaciji. Po opisu samih Lelea, njihove kategorije duhova-životinja nisu bile nužno anomalne ili odvratne i njihova podozrivost prema anomalnoj letećoj veriverici nije ovu pretvorila u duha-životinju. Ali, i pored takve podrobne kritike odgovor nije bio lak i nije došao brzo.

Pitanje o značenju leleovskog kulta pangolina moralo je najpre da bude uronjeno u šire pitanje o reagovanju na hibride i anomalna bića. Reč je zapravo o pitanju zašto su Egipat i Mesopotamija imali kultove božanskih životinja, čoveka-ptice, čoveka-boga, a Izrael nije. Levi-Stros je istakao prirodnu sklonost mitske misli da pretpostavlja posredničke egzistencije (1958: 227-

55). Idući za tom idejom u analizi priče o Rajskom vrtu Edmund Lič (1969: 11) primećuje:

Posredovanje (u ovom smislu) uvek se postiže uvođenjem treće kategorije koja je "abnormalna" ili "anomalna" u odnosu na obične "racionalne" kategorije. Zato su mitovi puni fantastičnih čudovišta, ovaploćenih bogova, majki-devica. To srednje tlo je abnormalno, neprirodno, sveto. Ono je tipično jezgro svakog tabua i obredne prakse.

Pre svega, nije tačno da su svaki tabu i obredna praksa usredsređeni na abnormalno; već sam pokazala da tabui ospoljavaju i čine vidljivim obredne kategorije (1966). Kao deo potpuno racionalnog procesa kojim se stabilizuju kategorije mišljenja, tabu otpisuju iskustva koja se opiru klasifikaciji. Svaka refleksija koja za predmet ima bilo koju etnografiju tabua pokazuje da takva iskustva nisu jedino jezgro tabua. Mnogi tabui imaju oblik pravila "ne diraj" koja štite normalnu društvenu strukturu i moralni kod. Kritičari *Čistote i opasnosti* brzo su ukazali na moguće brkanje različitih vrsta tabu-situacija (Ardener, 1967: 139; Heusch, 1971: 10-12). Ako tabu treba shvatiti samo kao reakciju na abnormalno, neprirodno, sveto kao suprotnosti običnim "racionalnim" kategorijama, nismo ništa bliže njegovom razumevanju no što su to bili antropolozi iz devetnaestog veka. Na drugom mestu stoji manje uverljivo tvrđenje da ljudska svest uvek i svuda teži da otkriva posredničke egzistencije kako bi pomirila suprotnosti. U strukturi mita doista je uočena takva tendencija, ali njeno prisustvo često je rezultat analitičkih procedura koje je tu postavljaju. Između mitotvorstva i tabua, između deklamativnosti i prak-

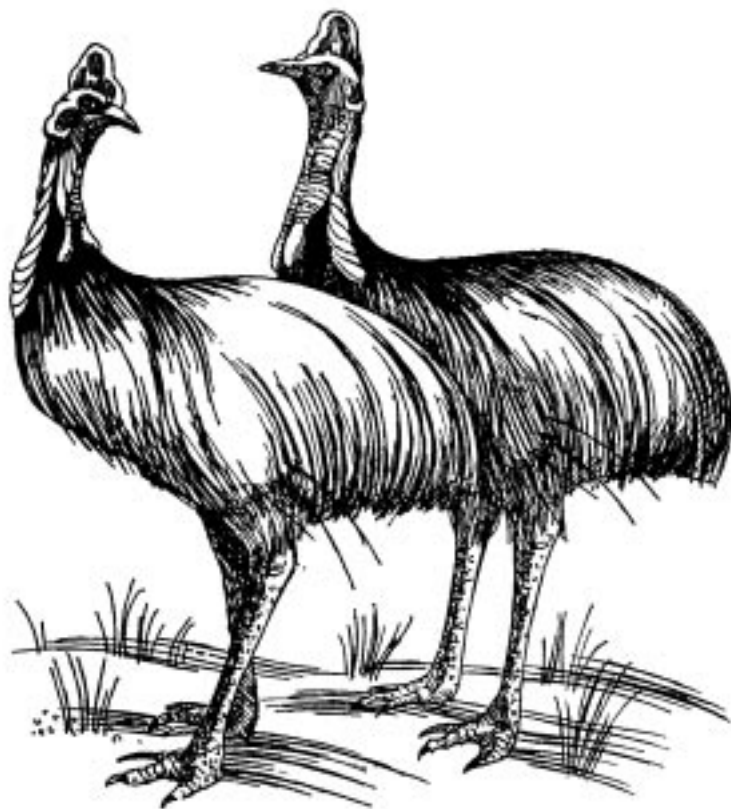

tičnih situacija, nalazimo zbrku koju smo sami proizveli. Ako nas jedna predrasuda navodi da prihvatimo anomaliju, a druga da je odbacimo, ni jedno ni drugo se ne može ozbiljno shvatiti kao opis funkcionisanja ljudske svesti. Bolje je prepoznati čudovišna bića otkrivena u mitu kao proizvod potpuno racionalnih analitičkih i sintetičkih procedura, a odbacivanje čudovišnosti koje nalaže tabu kao deo procesa konstituisanja značenja u svakodnevnom praktičnom životu. Pristup za koji se ovde zalažem iziskuje, dakle, da se u razumevanju i objašnjavanju tih pojava služimo racionalnim istraživačkim strukturama; argumentacija koja se poziva na opštu tendenciju iznalaženja posrednika stavlja tačku na istraživanje.

Pošto nas, pre svega, zanima kako se konstituišu značenja možda bi trebalo da izbegnemo mitsku građu. Pored toga što je opštepoznato da se mit povinuje hiru prevodioca, on je misao u relativno slobodnoj igri. Mit stoji iznad zahteva društvenog života i po strani od njih. On je kadar da prikaže jednu sliku, a zatim njenu suprotnost. Naći ćemo se na čvršćem tlu ako se usredsredimo na verovanja za kojima se izričito poseže kad se opravdava neko ponašanje. Što su pravila ponašanja nezgodnija i što je njihovo uočeno dejstvo rasprostranjenije, to bi više težine trebalo pripisati verovanjima koja ih opravdavaju. S tim principom selekcije možemo se ponovo okrenuti činjenici da neke kulture prihvataju mogućnost dobrog posredovanja između čoveka i prirode, a neke ne. Naime, on nam pruža jemstvo da proučavana verovanja ozbiljno shvataju ljudi koji se prema njima ravnaju u svom ponašanju. Na taj način izbegavamo optužbu za subjektivnost tumačenja.

Moj opšti argument pretpostavlja da je u svakom konstruisanom svetu prirode suprotnost između čoveka i ne-čoveka analogna suprotnosti između člana ljudske zajednice i tuđina. U poslednjem, najobuhvatnijem skupu kategorija priroda predstavlja tuđina. Ako se na granicama koje definišu članstvo u ljudskoj grupi nalaze određene tačke predviđene za obavljanje korisne razmene, onda suprotnost između čoveka i prirode nosi pečat te razmene. Broj različitih zamišljenih razmena, njihove moguće dobre i rđave posledice, i pravila koja njima upravljaju projektuju se na prirodni svet. Tamo gde institucije dopuštaju mnogo velikodušniju i unosniju razmenu s više nego normalno udaljenim partnerima ispunjeni su uslovi za pozitivnog posrednika. Tamo gde su sve razmene sumnjive, a svaki tuđin se doživljava kao pretnja, nekim delovima prirode biće dosuđeno da predstavljaju odvratne uljeze koji krše načelno nepovredive granice. Ukratko, tvrdimo da teologija posredovanja nije moguća tamo gde se zabranjuje prelaženje granice i da ona nalazi svoje pristalice u društvu koje od uređene razmene očekuje povoljne posledice.

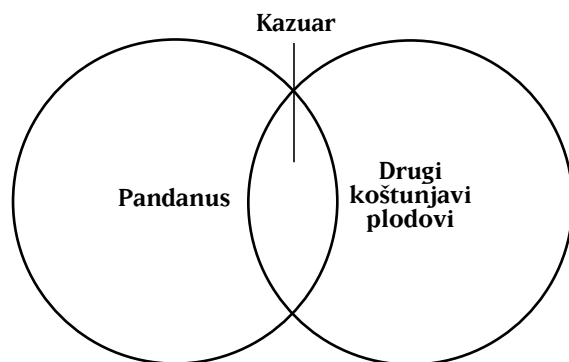
Da bih pokazala to preslikavanje dominantnih pravila i kategorija društvenog života u prirodu ponovo ću se okrenuti Balme-rovoj analizi životinjskih vrsta u karamskoj klasifikaciji. Kad nastoji da shvati zašto Karami ubrajaju kazuara u divljač, a ne u ptice, on je prinuđen da spoji pravila koja dele živi svet. Imajmo na umu da su ta pravila deo opšte kauzalne teorije. Ako se ona ne poštuju, rod krtolastog bilja se suši, a rod zrnastog trune. Jedno od pravila onemogućuje proglašavanje kazuara za domaću životinju. Iako ga susedni narodi pripitomljavaju, Karami veruju da je kazuar biće čija jaja oni ne mogu da izlegu i čiji mladunci neće napredovati ako pokušaju da ih gaje u selu. Zbog tog pravila i verovanja kazuar ostaje u klasi divljih životinja koje se love zbog njihovog mesa. Kad je lov uspešan, lovac koji je ubio kazuara mora da poštuje period zagađenosti i da prođe kroz dugotrajne obrede očišćenja kao za ubistvo čoveka. Ti obredi samo su malo promenjeni kad je posredi kazuar. Kad ubije čoveka, Karam mora da pojede srce svinje da bi se očistio. Kad ubije kazuara, mora da pojede srce svoje žrtve. U nešto izmenjenom obliku, obredi za očišćenje od ubistva čoveka važe i u slučaju ubistva dve vrste torbara i psa. Te tri životinjske vrste postavljene su pravilom u skup ljudi. Za ubijene ljude postoje potpuni obredi, za ubijene životinje nema obreda, za ubijenog kazuara, psa i torbara važe izmenjeni obredi. Na taj način je linija između čoveka i prirode malo skrenuta da bi se na stranu ljudskih bića smestile i ove životinje. Kad je reč o kazuaru, pravila iziskuju da ga lovac zatuče krajem svog koplja, što je opasan poduhvat. Oštro oružje se ne upotrebljava zato što je zabranjeno proiliti njegovu krv. Ista pravila važe za ubijanje pasa u slučajevima kad je to neophodno. Pored toga što pretvara lov u ravnopravnu borbu, ovo pravilo uvodi kazuara i psa još dublje u skup ljudi jer ono važi za veoma mali podskup ljudskih bića: oštro oružje ne sme se upotrebiti protiv srodnika. Što se tiče svih drugih ljudi i životinja, ubijanje je neograničeno. Samo pas, kazuar i srodnici sači-

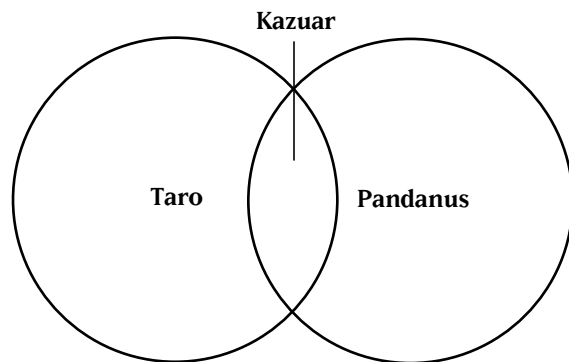
Slika 19.2

njavaju skup na koji se odnosi zabrana prolivanja krvi. Jedno dalje ograničenje smešta kazuara (ovog puta bez psa) u još manji podskup ljudi. Kad Karam krene u lov na kazuara, on mora da se služi posebnim jezikom koji izbegava uobičajena imena. Na primer, umesto "kazuar" mora da kaže "majka divljih sisara". To je jezik koji Karami koriste kad govore o svojim afinalnim i ukrštenim srođnicima. Za druge ljude i druge životinje ne traži se poseban jezik: jezik je ograničen samo za kazuara i bliske srođnike po braku. Razlog za poistovećivanje kazuara s tim srođnicima prebiva u celokupnom sistemu životinjske i biljne klasifikacije i u potonjoj primeni analognih pravila. Pravilo posebnog jezika primenjuje se i kad se sakupljaju koštunjavi plodovi tropske palme *pandanus* (videti Sl. 19.3). Da bismo to objasnili potreban nam je Balmerov pojam "posebnog taksonomskog statusa", a on pretpostavlja sistem u kojem svaku veliku klasu u prirodi predstavlja jedna vrsta. Kazuar je kao vrsta izdvojen od ostale divljači. Tome slično, plodovi palme *pandanus* smatraju se osnovnim divljim rodnom u biljnom svetu, naspram osnovnog kultivisanog, taroa (videti Sl. 19.4). Pravila nalažu situaciju izbegavanja između divljači i plodova za ljudsku ishranu na način koji nas podseća na izbegavanje između srođnika po braku. Kazuar mora da se drži izvan sela kad se gaji taro i ne sme se jesti u sezoni njegovog sađenja i dozrevanja.

Inače taro neće sazreti (kauzalna veza). Karami veruju da se divlje palme razmnožavaju prirodno tako što prolaze kroz digestivni sistem divljih životinja, između ostalih i kazuara. Oni ne sade palme pandanus i veruju da ove ne bi rasle ni kad bi pokušali to da čine. Ta pravila i verovanja postavljaju prirodni razvoj divljih jestivih biljaka u suprotnosti prema sađenju i gajenju plodonosnih biljaka i hranjenju svinja i pasa. Divlje životinje i divlje biljke povezane su sistemom prirodnog horizontalnog i vertikalnog srodstva. Kazuar predstavlja srodnika prirode po braku, sestru prirode i sestrično dete. On opkoračuje granicu između biljnog i životinjskog. Ne samo što povezuje grupe divljači srodne po poreklu (pošto je klasifikovan kao njihova majka) s divljim koštunjavim plodovima u čijem razmnožavanju učestvuje,

Sl. 19.3 Model srodstva divljih oraha koji se razmnožavaju zahvaljujući kazuaru

Sl. 19.4 Karam: pravila izbegavanja povezuju divlje i kultivisane biljke s kazuarom po modelu ljudskog društva

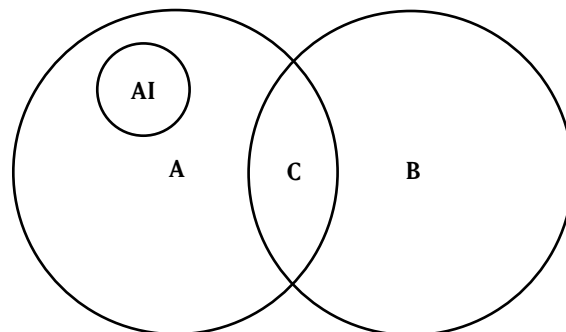
već i prekoračuje granicu između divljeg i kultivisanog, životinjskog i ljudskog, i biva svrstan, po modelu srodstva, između čoveka i prirode, kao karika koja ih povezuje. Naime, on je doveden

u vezu s glavnom kultivisanom biljkom ponavljanjem pravila izbegavanja koja važe za srodnike po braku. Jedan isti predstavnik divljih životinja stoji u istom odnosu prema dva suprotstavljena sistema razmnožavanja biljaka, prirodnom i kultivisanom. Zahvaljujući tim pravilima kazuar postaje neka vrsta posrednika, ali ne nužno i bog. Prema njemu kao posredniku treba se odnositi oprezno i s poštovanjem. To je jasno onome ko poznaje zamršen odnos između karamskih srodnika po braku. Navodim iz Balmera (1967: 18) da se Karami oslanjaju na pomoć sestrične dece, ali se istovremeno uvek plaše da će ona pokušati da im otmu zemlju.

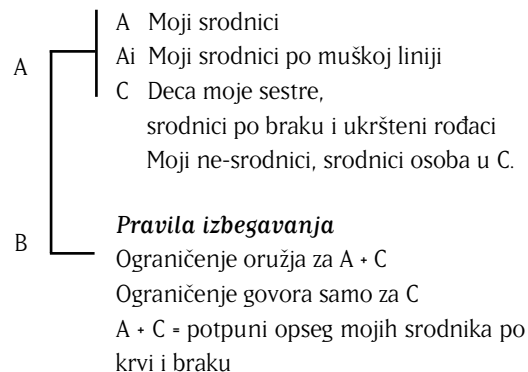
Zbog guste nastanjenosti i oskudice zemljišta na kojem uspeva taro u planinskim predelima, Karami se stalno kreću između planinskih predela i dolina i oslanjaju se na pomoć srodnika po braku u gajenju taroa i priređivanju svetkovina. Rodačka relacija koleba se između bliske zavisnosti, opasnosti da će rođak pokušati da oduzme vrt taroa i, u najgorem slučaju, straha da bi on mogao pribecći vradžbinama i postati neprijatelj koji mora biti ubijen, ali tupim oružjem zato što je srodnik. Tvoji ukršteni rođaci imaju prava da ti postavljaju moralne zahteve koje ti, međutim, nisi uvek spreman da ispuniš, pored toga, ne smeš da izgovoriš njihova imena. Ne možeš da držiš svoje prave ukrštene rođake podalje od svog nasledstva ili od svog vrta taroa sve dok ne počneš da ih sumnjičiš za vradžbine i da razmišljaš o ubistvu. Očigledno je zašto treba da se odnosiš prema svojim metaforičkim ukrštenim rođacima, kazuarima, s dužnim poštovanjem kad ih ubijaš i da se potpuno obezbediš da nikad ne pridu tvom vrtu taroa.

Razna pravila pokazuju svoj smisao samo ako ih primenimo na model srodstva i tako izvučemo niz homologija (Sl.19.5). Prvo, društveni svet Karama obrće se oko čovekovih srodnika po muškoj liniji i srodnika po braku. Moji srodnici po braku i sestrična deca, izdvojeni posebnim jezičkim izbegavanjem, po-

vezani su sa mnom kao i sa drugim grupama srodnika po muškoj liniji. Sumnjičim ih da pokušavaju da prisvoje moju zemlju, osnovu moje društvene egzistencije. Ista slika primenjuje se i na svet divljih biljaka, predstavljen pre svega divljim palminim orahom i njegovim odnosom prema drugim koštunjavim plodovima, jer i jedne i druge razmnožavaju kazuar i druge divlje životinje. Svako prekoračivanje ili zamagljivanje granice između kultivisanog i divljeg urodiće posledicama po biljke, koje su za grupu srodnika po muškoj liniji ekvivalentne gubitku zemlje. Oba oblika biljnog života moraju da izbegavaju istu životinju, zato što meso kazuara ne sme da se jede u sezoni njihovog sadenja, odnosno berbe, i što se i za njega mora koristiti jezik izbegavanja kao i u slučaju srodnika po braku. Logička slika pravila izbegavanja prikazuje kazuara i srodnika po braku ili sestru u istom obliku. Bogata građa podstakla je Balmera da istakne ulogu pravila

Sl. 19.5 Društveni svet Karama

koja je čovek sam stvorio u uspostavljanju kauzalnog sistema. On je time rasvetlio snagu navike s kojom se kauzalne veze nameću prirodi. Njegov pojam "posebnog taksonomskog statusa" i te kako bi se mogao dalje razvijati. Taj status mora biti izveden iz društvene kategorije koju predstavlja. On se pojavljuje u logičkoj slici ili formalnoj shemi koja se uvek iznova replicira. Svakako postoji mnogo vrsta posebnog taksonomskog statusa u skladu s vrstama društvenih modela koje taksonomije opisuju. U ovom slučaju dve suprotstavljene društvene kategorije su srodnici po muškoj liniji i srodnici po braku. Smatra se da su srodnici po muškoj liniji podložni neopravdanim zahtevima osoba koje su s njima povezane preko žena: rad tih osoba veoma je dobrodošao, ali njihova pohlepa za zemljom predstavlja pretnju. S takvim sukobljenim i snažno doživljenim ciljevima Karami će, naravno, naći u prirodi anomalije koje će odati njihovu dilemu. Kazuar nije spasilac, a nije ni odvratan. On ima status poštovanja dostojnog karamskog srodnika po braku. Ovde tumačenje prirode jasno odslikava dominantan sistem razmena. Proučavanje domorodačkog taksonomskog sistema ne može biti isto posle ovog krajnje ubedljivog prikaza. Ali, još uvek se nalazimo u položaju Levi-Brila, to jest posmatramo primitivni mentalitet izdaleka. **K**ako stvar stoji s pangolinom Lelea i šta je sa svinjom u judaizmu? U teorijskom mostu nedostaje nekoliko velikih balvana. Balmerov posao je prevođenje. On prevodi kategorije pomoću kojih se razmišlja o prirodi u kategorije pomoću kojih se odvija društveni život i obrnuto. Sledeći izazov bio bi otići dalje od prevodilačkog posla i ispitati osobine samog sistema klasifikacije. Uvek sam želela da ozbiljno shvatim Dirkemovu ideju da se osobine sistema klasifikacije izvode iz društvenih sistema u kojima se koriste i da su to, zapravo, njihove osobine. Dirkem je predložio sledeća pitanja: koliko su zamagljene granice kategorija? Koliko su izolovana značenja koja one obuhvataju (1903: 6-7)? Koliko ima kategorija? Da li su principi koji ih povezuju sistematični? Ako postoji sistem mišljenja, koliko je on postojan (1903: 35-41)? Sva ta pitanja mogu se postaviti i kad je reč o našim misaonim procesima.

Ali, pitanja o sistemima klasifikacije moraju biti usaglašena s pitanjima o društvenim sistemima koji ih proizvode. Ne možemo izbeći problem nalaženja odgovarajuće klasifikacije ljudskih društava.

Prisetimo se da argumentacija počiva na meri spremnosti na razmenu. Očekuje se da granice kategorija prirode budu paralelne sa prohodnošću, odnosno zatvorenošću društvenih granica. Kada se društvo zasniva na strukturiranju rođenja i braka najznačajnije razmene ticaće se transfera žena. U idealnom slučaju ta teza bi mogla da bude ilustrovana primerima iz onih društava koje antropolozi tradicionalno proučavaju i iz kojih potiču složeni problemi teorije srodstva. Primeri o kojima treba da raspravljam nedvosmisleno pripadaju svakoj od dve prepoznate kategorije sistema srodstva. Lelei pripadaju klasi elementarnih struktura jer propisuju brak između dece ukrštenih <1>rođaka </1>.

Karami pripadaju klasi složenih oblika srodstva zato što za regulisanje bračnih saveza koriste samo negativnu zabranu rodoskrvuća. Njihova pravila, čijoj složenosti doprinosi raspodela mi-

---

<1> Liku de Ešu dugujem zahvalnost za razjašnjavanje modela generalizovane razmene žena kojeg su se pridržavali Lelei (1964). </1>

raza i zemlje u svakoj generaciji, isključuju na kraju mnoge rođake drugog i trećeg <2>stepena </2>.

Izraeliti takođe pripadaju klasi složenih formi, ali ne na način koji je opisan ili anticipiran u teoriji saveza. Naime, po mom tumačenju spiska zabranjenih stepena srodstva, oni su primer mnogobrojnih <3>naroda </3> koji nemaju pravilo za obezbeđivanje široke mreže ujedinjavanja porodica kroz brak.

U svim tim slučajevima zanima nas stepen u kojem delovanje bračnih pravila dopušta uključivanje tuđinaca u krug srodnika. Način primene pravila zavisi od politike i prakse. Po mom tumačenju, Lelei su najotvoreniji prema savezu s tuđinima, Izraeliti su najzatvoreniji, a Karami se negde između te dve grupe. Ovo tumačenje ne oslanja se na puko nabranjanje osnovnih pravila već na način njihovog delovanja.

Ukratko sam prikazala slučaj Karama. Sada ću se pozabaviti Leleima: svi aspekti primene pravila navode pripadnike grupe Lele da se nadaju zetovima ili snahama iz udaljenih mesta ili duž poluzaboravljenih genealoških karika koje se protežu nekoliko generacija unazad. Klanska egzogamija primenjuje se na očev i majčin klan. Svako selo ima neke članove iz četiri, pet ili više klanova. Svaka majka teži da zadrži ćerku pored sebe, a svaka devojka se nada da će se udati za svog prvog dragana u rodnom selu; pravila egzogamije sama po sebi ne bi bila dovoljna da ih u tome spreče i selo bi postalo endogamna jedinica. Međutim, pozitivna pravila razmene ovlašćuju muškarca da zaprosi ćerku svoje ćerke za sebe ili za nekog drugog pripadnika klana.

Njegovo pravo zasniva se na časti koja pripada zetu. Sve male populacije su demografski ranjive, a grupa koja je nastala matrilinearno dvostruko je takva (kao što sam pokazala na drugom mestu (1969: 121-35)). Lelei su upisali u svoju kulturu svest o demografskoj opasnosti koja pretilo lokalnom ogranku klana. Naime, kult Pangolina je povlašćeno članstvo dostupno samo muškarcima koji su se vratili da žive u selu čiji je osnivač njihov klan. Njegova čast ih zove da se vrate i zaustave cepanje i iščezavanje lokalnih klanovskih jedinica. Pored toga, svaki klan poštuje čoveka koji začne njegovu žensku decu. Srodnici po braku doživljavaju se, dakle, sasvim pozitivno, bez strepnje i podozrenja koji kod Karama obeležavaju odnos prema njima. Kad muškarac začne kćer, njen klan mu duguje pravo da raspolaže udajom kćeri svoje kćeri. On može imati sličan zahtev i u odnosu na kćer svoga sina. Status dede tada postaje trajan odnos bračnog saveza među klanovima trojice muškaraca koji imaju pravo odlučivanja o udavanju devojke: klan njenog dede po ocu, njen klan i klan njenog dede po majci. Da bi sprečile svađu između njih trojice i upotrebu devojaka

---

<2>Levi-Stros očekuje da složene strukture srodstva budu paralelne elementarnim strukturama u minimalnoj tački razdvajanja. "Svi sistemi srodstva i braka obuhvataju elementarno 'jezgro' koje se pokazuje u zabrani rodoskrvuća... svi sistemi imaju 'složen' aspekt koji proizlazi iz činjenice da više od jednog pojedinca obično uspeva da odgovori na zahteve čak i najpreskriptivnijih sistema, što omogućuje izvesnu slobodu izbora..."; on dalje opisuje složene strukture - poput naše - kao one u kojima "zabrana rodoskrvuća koju smatramo dovoljnom da obezbedi raspodelu verovatnoće veza udruživanja uporednih sa samim društvom još postoji među nama kao mehanička naprava... ali jedan mnogo lakši mehanički model koji uključuje samo nekoliko zabranjenih stepeni" (1965: 1-19). </2>

<3>Pre bi se moglo reći suprotno: oni zamenjuju pravilo izbegavanja rodoskrvuća pozitivnim preferiranjem braka s ćerkom očevog brata. Takav sistem ne obezbeđuje krženje žena kroz čitavo društvo i podstiče muškarce da posmatraju svoje žene kao deo nasleđstva koje može da se deli samo unutar uske grupe srodnika po muškoj liniji. Tako to pravilo tumače žitelji močvarnog zemljišta u delti Eufrata (Salim, 1962) i fulanijski stočari (Stening, 1954). Ako postoji dovoljan razlog za tumačenje izraelskih običaja na isti način, suprotnost Lelea, Karama i Izraelita još je pogodnija za dokazivanje moje teze. </3>

za poravnavanje krvnih i drugih dugova, žene odustaju od lokalne i seoske endogamije, kojoj su inače, kako sam primetila, sklonije. Žene se uveliko razmenjuju i veze stalnog srodstva po braku uspostavljaju se po čitavoj zemlji.

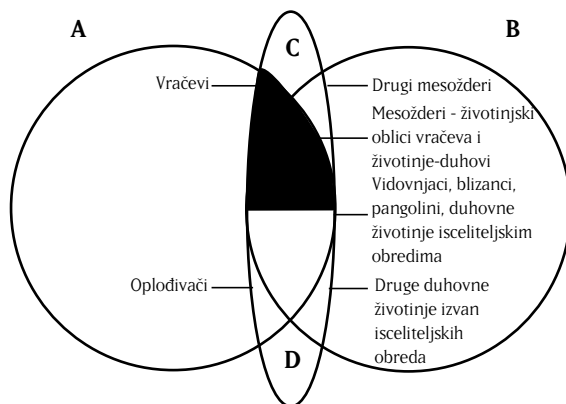
Sistem je do te mere favorizovao široku razmenu da nijedan klan ne bi ostao čvrsto vezan uz jedno selo da nije bilo drugih pravila koja su davala kultne i političke privilegije članovima osnivačkih klanova i neke druge privilegije potomcima njihovih uzajamnih brakova. Široko rasprostranjena razmena žena nije sama po sebi razbila političke barijere između neprijateljskih sela. Bračni savez nije slobodno povezivao čitavo društvo. Svako malo selo bilo je autonomno. Ono je imalo svoje saveznike i tradicionalne neprijatelje. Kretanja populacije obično su tekla strogo iscrtnim političkim kanalima ne presecajući ih. Verovatnoća da će devojka biti data neprijateljskom selu koje je traži kao otplatu za uvredu bila je manja od one da će biti data prijateljskom selu. Neprijateljsko selo je, gotovo po pravilu, dolazilo do devojke nasilnom otmicom. Ali, devojka koja je bila ukradena zbog poravnanja duga još je imala svoj klan. Za njegove članove još je važno pravilo da se zet mora poštovati; štaviše važno je i pravo njenog oca da zatraži jednu od njenih kćeri, mada je to pravo, zbog neprijateljstva među selima, bilo teško ostvarivo. Lelei su se tome prilagodili. Politička otmica preobražena je u politički brak. Devojka ne postaje žena jednog muškarca već čitave starosne grupe svojih otmičara. Čitavo selo preuzima ulogu zakonitog muža i zakonitog oca njene dece. Ko god se oženi njenom ćerkom postaće zet čitavog sela. Njegovo udvaranje i usluge koje čini kao mladoženja biće zato veoma revnosni, a cena koju treba da plati za taj brak veoma visoka. Zet čitavog sela stiče diplomatski imunitet, ulogu političkog posrednika i veliki ugled, kako u svom rodnom selu tako i u selu iz kojeg je uzeo ženu. Posle izvesnog vremena, kad odraste njegova ćerka, njegova tazbina zatražiće prava devojčinog dede i zahtevati da devojka dođe u majčino rodno selo. Tako se neprijateljstvo može pretvoriti u savez koji, doduše, ne mora imati stvarnih posledica. U toj svetlosti i iz perspektive onoga što se događalo ranije vidimo da je sistem politike i braka pružio Leleima iskustvo opasnih razmena s neprijateljskim grupama u kojima se prva najdragocenija pogodba ticala dobijanja žene, zatim je sledila

moćnost neprekidne zalihe kćerinih kćeri i, na kraju, prilika za trajan savez kroz opštu razmenu žena. A svi ti izgledi bili su posredovani ulogom zeta, poštovanog samog po sebi, dvostruko poštovanog kao zeta suverenog sela i trostruko poštovanog kao pripadnika treće generacije matrilinearnih potomaka ranijeg zeta koji je postao deda.

U skladu s tim, tamo gde otkrijemo dvostruku odvratnost prema nečem u prirodi možemo očekivati dvostruko omraženu ulogu u društvenom sistemu - i obrnuto. Zet sela uživao je dvostruki i trostruki ugled kod Lelea zato što je u njemu sistem razmene mogao na povoljan način da prekorači sve svoje granice. Ne bih išla dotle da kažem da je seoski zet bio predstavljen pangolinom. Ali, neizbežan zaključak koji sam javno iznela (1963) glasi da je kult pangolina eksplicitno privlačio nazad u selo zetove koji su rođeni u udaljenim mestima i da je na taj način rekonstituisao odnos osnivačkog klana prema selu. Najviše što sam sklona da pretpostavim jeste da ova pravila braka, zajedno s političkim kaznama i nagradama koje ih prate, moraju biti otisnuta u kategorijama prirode. Lelei su u isti mah ustanovili razmenu žena, krhak model sela i klanova i sopstvenu teoriju kauzalnosti. Zato tvrdim da im je iskustvo posredovanja u sklapanju braka i stvaranju političkog saveza omogućilo da zamisle delotvornog religijskog posrednika.

Sl. 19.6 sažeto prikazuje njihovu kosmološku shemu. Prva velika suprotnost jeste ona između ljudi i životinja. Ljudi se izdvajaju svojim pravilima stida i izbegavanja, pravilima egzogamije i hroničnom neplodnošću. Pravila izbegavanja primenjuju se u svakom učtivom ophođenju. Njihova tipična i najstroža primena tiče se poštovanja među srodnicima po braku. Pravila egzogamije sačinjavaju strukturu na kojoj počiva razmena žena. Neplodnost se delom dovodi u vezu sa demografskom nepostojanošću malih matrilinearnih grupa. Ona je glavna briga njihove obredne i medicinske prakse. U svakom od tih aspekata životinja se smatra čovekovom suprotnošću: ona je rodoskrvna, bestidna i uspešno se razmnožava. Neki ljudi i životinje prelaze granicu i pojavljuju se kao članovi drugog skupa. Vrač uzima oblik leoparda; vidovnjak čini to isto kad dejstvuje protiv vradžbina. Druge mesožderne životinje su vračevi prijatelji koji dolaze u selo da za njega obave izdajnički posao. Po jednoj osnovi ljudski svet je pode-

ljen na one koji su ranjivi (žene, bebe, neplodni muškarci) i one koji napadju njihovu plodnost, s jedne strane, i na one koji ih brane od vradžbina, s druge strane (vidovnjaci). Neutralnu grupu čine muškarci čija je plodnost dokazana, inicirani oplodivači. Njihov status obeležen je pravilom da samo oni mogu bez opasnosti jesti mladunce životinja, grudi životinja i mesožderne životinje - svakog drugog bi to meso ubilo. Izvan klase živih ljudskih bića, naspram zlih duhova mrtvih vračeva stoje

Sl. 19.6 Lele:

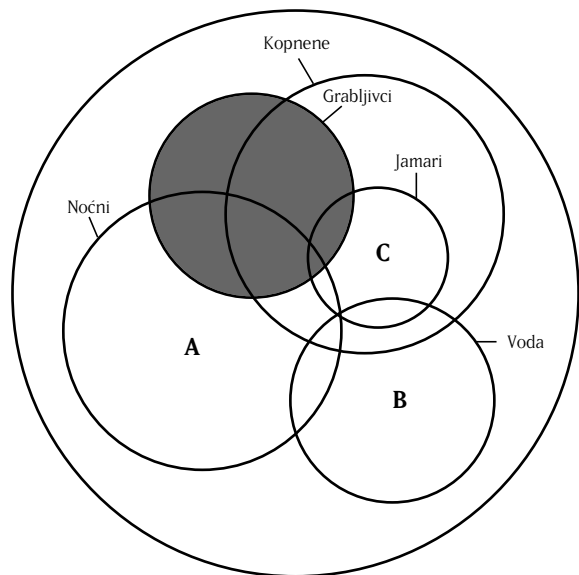
- A Ljudi (živi)
- B Životinje
- C Mrtvi vračevi
- D Drugi mrtvi ljudi i duhovi

netelesni

duhovi neutralnih mrtvih ljudi i dobroćudni prirodni duhovi (Sl. 19.7). Na sličan način pravila dele životinjski svet u tri klase: obične životinje, mesožderne životinje i životinje-duhovi. Ubijanje i obredno jedenje izvesnih životinja-duhova središnji je deo obreda posvećenih blagostanju. Kategorija životinja-duhova nastala je na osnovu dva osnovna merila: negrabljivac i stanovnik vodene sredine (riba i divlja svinja su glavni primeri), i jamar i noćna životinja. Te klase se ponekad preklapaju: noćne navike su znak duha zato što je svet duhova, zapravo, obrnuti svet ljudi; kopanje jazbine ukazuje na život u susjedstvu mrtvih; voda znači plodnost. Neke životinje-duhovi smatraju se opasnom hranom za sve osim za grupu vidovnjaka; druge su opasne za trudne žene i one koji se leče od neplodnosti; treće su zabranjene u nekim isceliteljskim obredima. Želela bih da skrenem pažnju na još jedan aspekt ove klasifikacije. Kad god jedna od podvrsta neke vrste, kojoj je na osnovu njenog ponašanja dodeljeno određeno stanište, pređe u klasu životinja-duhova, posvećuje joj se posebna blagonaklona pažnja. To važi za kopnene životinje koje pokazuju navike vodenih. Divlja svinja je životinja-duh zato što (za razliku od drugih kopnenih sisara) voli da se valja u blatnjavim izvorima. Primati izbegavaju vodu, ali pavijan voli da se kupa i zbog toga se ubraja u životinje-duhove. Antilope su kopnene životinje, ali jedna vrsta se krije od lovaca tako što uranja u vodu. Antilope uglavnom danju traže hranu, jedna podvrsta hrani se noću, a danju spava: zato se ubraja u životinje-duhove. Ukratko, Lelei su veoma zainteresovani za svako uočeno prekoračenje granice i - ako ono nije obeleženo grabljivim vradžbinama - dovode ga u vezu s bogom. Duhovne vrste su naročito povoljni izuzeci od prirodnog toka. Pošto su vevice s pticama i majmunima u klasi nebeskih stvorenja koja se obično propisuju za ishranu trudnih žena, leteća veverica ne prelazi nijednu veću granicu klasifikacije. Drukčije stoji stvar sa amfibijskom vrstom leteće veverice. Najizvanredniji prekoračitelj granica u svetu je pangolin, riboliki ljuskar koji živi na drvetu, klima glavom kao čovek i izbegava svoju taštu. Kao sisar koji donosi na svet jednog

mladunca, pangolin se očigledno ne odlikuje plodnošću koja razdvaja životinju od čoveka. Ta njegova anomalija posreduje između ljudi i duhova i ljudima obezbeđuje plodnost. Kad u ljudskom društvu seksualno potentan zet začne dete, taj čin stoji naspram destruktivnih vradžbina. U prirodi pangolin i leopard imaju poseban taksonomski status određen opštim gledanjem na društveni život. Balmer mi je pomogao da upotpunim sopstveni prevod različitih nivoa stvarnosti i da odgovorim na pitanja koja su na osnovu moje građe postavili pronicljivi kritičari. Sad sam u stanju da osetim mnogo više naboja u značenju životinjskih termina kod Lelea zahvaljujući proširenju predstave o njihovim iskustvima.

Sl. 19.7 Lele: životinje. Osobine životinja-duhova:

- A. Noćne
- B. Vodene
- C. Jamari

Što se tiče opštijeg problema taksonomije klasifikacionih sistema, volela bih da verujem da sada imamo dva zadovoljavajuća objašnjenja. Lelei očekuju korist od svog sistema razmene i s dobrodošlicom dočekuju tuđina koji mirno stupi u njihov logor. Karami imaju više razloga za pesimizam u pogledu razmena i njihov stav prema anomalijama odslikava taj opšti

oprez. Oba plemena dopuštaju da se prekorači linija između prirode i kulture; tačke prelaza čuvaju se pravilima. Pravila predstavljaju teorije kauzalnosti: ili otklanjaju opasne posledice ili usmeravaju poželjne.

Pre nego što se okrenem Izraelitima dopustite mi da upotpunim prihvaćeni model struktura srodstva pominjanjem Krou-Omaha, koji odstupaju od elementarnih struktura utoliko što za uspostavljanje svojih saveza koriste samo negativna pravila rodoskvruća, ali njima tako efikasno definišu tako širok opseg srodnika s kojima se ne može sklopiti brak da je kružnje žena kroz čitav sistem obezbeđeno bez utvrđivanja propisanih kategorija bračnog partnerstva (Lévi-Strauss, 1966: 19):

uopštena definicija sistema Krou-Omaha najbolje se može iskazati ovako: kad god se sklopi brak po silaznoj liniji srodstva sve osobe koje pripadaju toj liniji isključene su iz skupa mogućih bračnih partnera u prvoj lozi tokom perioda koji pokriva nekoliko generacija. Pošto se taj proces ponavlja sa svakim brakom, sistem se održava u stanju neprestanog komešanja; to potpuno odudara od pravilnosti funkcionisanja i periodičnosti žetve koja je saobrazna idealnom modelu asimetričnog sistema braka.

Svi takvi sistemi u kojima postoji veoma mala mogućnost bliskih uzajamnih brakova imaju jednu posledicu koja karakteriše - u načelu njima suprotne - elementarne strukture. Obe strukture srodstva dopuštaju tuđinu da bude uveden u zajednicu kao zet i da se tako pridruži intimnom krugu srodnika. Naime, srodnici koje elementarne strukture propisuju kao moguće bračne partnere zapravo su opšte kategorije koje obuhvataju udaljene klasifikacije kao i bliske odnose. Po mom mišljenju u obe te vrste strukture (ako su razvijene kao kod Lelea) lakše će se javiti identifikacije koje prelaze granicu između ljudskog i životinjskog. U plemenima koja sklapaju brak sa svojim neprijateljima ima smisla reći da je neki čovek crveni papagaj, grana ili ptica. Smatra se, naime, da intenzitet osećanja razmene između poznatog i nepoznatog raste s rastojanjem koje deli ego od mogućeg bračnog partnera. U ta-

kvim slučajevima predviđamo taksonomski sistem koji će blagonaklono gledati na anomaliju pošto će porod iz tih brakova biti napola poznat, a napola nepoznat.

Izraelitima njihova pravila braka dozvoljavaju da se ožene svojim prvim rođacima. Zato je tu lišena smisla razlika između ukrštenog i paralelnog srodstva koju Levi-Stros smatra osnovnom za srodstvo (1966: 16). Kad je ženin brat sin očevog brata i pripada klasi braće njenog muža, ne postoje razmena niti savez po braku, već endogamija, poricanje vrednosti razmene. Ni ovde nam samo pravilo ne kaže ništa ako ne znamo kako se ono tumači. O tome ću kasnije reći nešto više; sad treba obratiti pažnju na to koliko je bilo različito shvatanje prirode kod starih Izraelita po tumačenju koje nalazimo u Petoknjižju. Tu se anomalije ne tolerišu. Svako živo biće koje se neprilično pojavljuje duž umesto unutar granica svoje klasifikacije odlučno je obeleženo kao anomalno i gurnuto je u poseban podskup <4>isključenih</4>. U tekstu u kojem potkrepljujem ovo tvrđenje analizirala sam izraelitska pravila koja se odnose na oltar i trpezu kao posebnu vrstu sistema klasifikacije (Douglas, 1972). Kad su ti procesi uključivanja i identifikacije pažljivo ispitani dobijen je niz koncentričnih krugova, pri čemu je svaka šira granica učvršćivala unutrašnju, a svaka unutrašnja obuhvatala još jednu. Sve što je po svojim osobinama moglo da prekorači ma koju od granica izdvajano je i trpano u klasu prljavog. Naša razmišljanja o vrsti društvene namere koja na taj način organizuje svoj univerzum sasvim su direktna. Ovde imamo jedan narod koji voli da njegove granice ostanu netaknute. Njegovi pripadnici smatraju da je svaki pokušaj prelaženja tih granica neprijateljski upad. Ne očekuju nikakvo dobro od spoljne razmene i zato nemaju nikakva pravila koja bi takvu razmenu olakšala. Kad razmišljaju o svom društvenom ustrojstvu u prostornim kategorijama, najsvetije mesto smeštaju unutar nekoliko koncentričnih granica. Kad logoruju, izraelitska plemena se grupišu oko svetog šatora u kojem je Bog objavio svoje prisustvo. Najbliže područje oko šatora zauzimali su Leviti (Brojevi 2:17), pleme Judino bilo je smešteno na istoku, Jefremovo na zapadu, Danovo na severu i Ruvimovo na jugu (Ackroyd, 1970: 103). Slično staranje da se hram okruži trostrukom granicom pokazuje se i u geografskom položaju nove Jezekiljeve zemlje (Ackroyd, 1970: 103). Profano ostaje izvan granica. Aronovi sinovi treba da izbegavaju jaka pića da bi mogli "raspoznati šta je sveto šta li nije, i šta je čisto šta li nečisto" (Levitska, 10: 10). Sveto znači izdvojeno. Izraeliti brinu o svojim granicama i najveća im je želja da one ostanu čvrste i visoke.

Blažen si ti, O Gospode naš Bože, Kralju Svega što postoji, koji praviš razliku između svetog i profanog, između svetlosti i tame, između Izraela i drugih naroda, između sedmog dana i šest radnih dana. Blažen si ti, O, Gospode, koji praviš razliku između svetog i profanog (iz Habdale koja se i danas služi u tom obliku).

<4>Govorimo o živim, ne o mitskim bićima. Tačno je da izraelitska kosmogonija obuhvata mitska bića kakva su heruvimi i natprirodna bića iz Jezekiljevog sna, i da ne pokazuje odbojnost prema njima. Ali, nije se očekivalo da će svakodnevni život doneti susret licem u lice s takvim bićima, a pravila Levitske u tiču se samo fizičkih susreta. Mojim argumentima upotrebe mitske građe isključena je relevantnost čudovišta iz Jezekiljevog sna. U svakom slučaju, ta bića nisu bila predmet kulta. </4>

Unutar granica nalazi se mala politička jedinica, narod okružen jakim, gramzivim neprijateljima. Njegova istorija poznaje otpadništva i infiltracije. Granice nikad nisu dovoljno jake. Nema pravila koje zahteva razmenu žena ni sa drugim rodovima, ni sa sopstvenim plemenima, a pogotovo ne sa strancima. Kritični problemi nastaju iz definicije stranaca, naročito onih naroda koji po nekim (ne po svim) merilima polažu pravo na zajedničko poreklo. Lič (1969: 47-49) tvrdi:

Čak i u zvaničnoj knjizi pravila (Zakoni ponovljeni, 23) postoji izvesna nedoumica u pogledu toga koliko je stranac zapravo stranac. Idumejaca i Misiraca ne treba se gnušati...

Deca koja se rode od njih mogu da stupe u sabor Gospodnji u trećem kolenu. Na drugoj strani, Amonci i Moavci su apsolutno ocrnjeni i čak "ni deseto koljeno njihovo da ne ulazi u sabor Gospodnji do vijeka". Čak ni za Propovednika razlika Izraelit/stranac nije predmet precizne crno-bele definicije već izoštavanja kroz nijanse sivog. Razlog za to mora se tražiti u kasnijim okolnostima. Jevrejski sektarijanci poslednjeg istorijskog Jerusalima bili su okruženi ne samo strancima, koji su nazivani nevernicima bez daljih određenja, već i polustrancima kakvi su bili Samarićani koji su sebe smatrali Izraelitima. Koliko strogo bi se trebalo pridržavati pravila endogamije u takvim slučajevima?

Ukoliko je ovaj prikaz tačan iz njega možemo zaključiti da postoji duboko interesovanje za element koji pokazuje neka merila - ne i dovoljna - za pripadnost klasi. Klasifikacija koja smatra odvratnima zveri koje ili preživaju ili imaju razdvojen papak, ali ne i jedno i drugo, izomorfna je drugoj klasifikaciji kod Izraelita koja se ne protivi braku sa zarobljenicama vrlo udaljenih neprijatelja (Zakoni ponovljeni, 21: 11-14), ali iskazuje sumnje u pogledu uspešnog braka sa polukrvnim Izraelitima. Zajedno s kamilom, kunicom i mrmotom, svinja izaziva odvratnost kao nešto polupodobno za trpezu i žrtvovanje. Još gore, ona jedina od te četiri vrste ima razdvojen papak. Po mojoj analizi iz *Čistote i opasnosti* način kretanja je glavno merilo definisanja. Edmund Lič (1969: 36) ističe da je Levi-Stros delio to shvatanje. Zbog svog razdvojenog papka svinja gotovo ulazi u klasu kopitara; otuda dvostruko gnušanje od nje. Još jedna veza s nepoželjnim brakom prebiva u činjenici da narod Izraela, pre, tokom ili posle izgnanstva nikad nije živeo odvojeno od stranaca i svakako je upoznao iskušenje ženidbe stranim devojkama. Kako bi se inače objasnila činjenica da su domaći Hananci apsorbovani? U razdobljima o kojima govorimo veridbe sa strancima bile su proslavljane gozbama na kojima su kršeni Mojisijevi zakoni. Verovatnoća da se na trpezi nađe domaća svinja bila je mnogo veća od one da se gosti posluže mesom kamile, kunica ili mrmota. To je još jedan korak ka razumevanju njenog posebnog taksonomskog statusa.

U tajlandskom sistemu klasifikacije životinja dvostruko prljanje polnim neredom suprotstavljeno je dvostrukom blagoslovu kontrolisane muškosti. U selima Taija bivo se smatra metaforom uređene polne energije. Noću privezan ispod prostorija za spavanje, danju upregnut za rad, bivo se čuva za najvažnije žrtve. U pravilu koje nalaže da se on ne žrtvuje u sopstvenom

već u nekom drugom domaćinstvu ogledaju se pravila o bračnoj razmeni. Plemeniti bivo suprotstavljen je prezrenom psu; ovaj se tera dalje od spavaćih soba, njegovo ime koristi se u seksualnim uvredama, on je simbol neprilične i neobuzdane seksualnosti. Još više nego pas, kao potpuna suprotnost domaćem bivolu javlja se vidra koja pliva po poljima u vreme poplava kao nasrtljivo psetoliko čudovište iz divljine. Dvostruka anomalija donosi joj dvostruko gnušanje. U skladu s tim, u hebrejskoj taksonomiji svinja koju su odgajili nevernici za ishranu predstavlja, po svoj prilici, dvostruku suprotnost savršenoj žrtvenoj životinji, životinji bez telesnih mana i s besprekornim pedigreeom. Iz dalje argumentacije izostaviću sela Taija. Zahvaljujući budizmu koji ih navodi na uvoz i razmenu s drugim kulturama oni izlaze iz okvira mojih ograničenih poređenja.

Tri društvena tipa, Izraeliti, Karami i Lelei, pružaju nam tri vrste klasifikacionog sistema. U prvoj razmena nije poželjna; sve anomalije su rdave i sva anomalna bića svrstavaju se u poseban podskup stvorenja od kojih se očekuje da pokrenu strahotne lance uzroka i posledica. U sledećem je razmena nužna, ali opasna; odnos prema anomalijama je dvojak, pravila koja ih izoluju sprečavaju opasne posledice. U trećem se smatra da su neke razmene izvesno dobre, neke izvesno rdave; to isto važi i za anomalije; pravila za približavanje anomalnim bićima i za izbegavanje takvih bića zapravo su sredstva za oslobađanje dobrih posledica. Na taj način rasvetljena je sociološka specifikacija za prihvatanje posrednika. Narod koji razmenom nema šta da izgubi, a može nešto da dobije, biće naklonjen hibridnim stvorenjima koja se odlikuju sukobljenim osobinama: čoveku/bogu ili čoveku/životinji. Narod koji ima nesrećna iskustva sa strancima biće naklonjen čistim kategorijama, odbacivaće razmenu i doktrinu posredovanja.

Ta nesumnjivo spekulativna ideja može uneti novine u istoriju religije. Da bismo opravdali tumačenje izraelitskih klasifikacija moramo ga smestiti u istorijsko vreme. Potrebno je odvojiti ono u čemu se proučavaoci Biblije slažu od onoga što je sporno. Jedino mesto i vreme na koje mogu da raču-

nam sa sigurnošću jeste ono koje je utvrđeno konsenzusom nakon tekstualne kritike priređivačkog rada na takozvanom Svešteničkom kodu poznatom kao <5>P</5>. On počinje u periodu vavilonskog izgnanstva energičnim i učenim izlaganjem istorije Izraela, a završava se krajem petog veka pre n. e. Postoji opšta saglasnost o tome da je P poslednji izvor građe za Petoknjžje i da je noviji od istorija, Sudija, Careva i Samuila. P se odlikuje prepoznatljivim stilom, energičnim i repetitivnim, i staranjem za propise kulta. Knjige koje ne pokazuju znake detaljnih preuzimanja iz P datirane su time u vreme pre njegovog rasprostiranja, dok za one koje ga uzimaju u obzir možemo tvrditi da su nastale kasnije. Tome slično, raspodela istorijskih informacija pomaže nam da utvrdimo redosled izvora koji su sakupljeni zajedno i objavljeni kao hebrejski kanon Biblije (Rowley, 1950). P-u se pripisuje klasifikacija čistih i nečistih životinjskih vrsta koja mene ovde posebno zanima (Levitska 11 i Zakoni ponovljeni 14). Mojoj tezi i te kako odgovara to što su male grupe učenih izgnanika iz Vavilona, sve-sne svoje misije i potrebe da razdvoje svoje kulture od kulture osvajača, detaljno opisale pravila čistote. Nigde drugo u svetu nije se ispoljila takva doslednost u strogoj poštovanju logičkih operacija. Ali, na nesreću po moju tezu izvoru nije dodat spisak životinja. Smatra se da su Levitska 11 i Zakoni ponovljeni 14 mnogo stariji izvori, uneseni u sveštenički kod zajedno s drugim nejasnim delovima. Razlog za njihovo isključivanje je to što spisak nema nikakvog smisla. U drevnim knjigama zakona uobičajeno je preuzimanje blokova još arhaičnijih pravila, baš kao što su i u našu tablicu množenja uključene drevne mere kakve su motka ili štap. Sama forma bloka uzima se kao svedočanstvo o zasebnom poreklu. Pretpostavlja se da su sveštenici priređivači uprkos svom izražanom racionalizmu i legalizmu povremeno unosili u korpus stare tekstove čiji smisao nisu videli, ali im je pobožnost nagala da ih poštuju. To bi bilo ubedljivo da nije pridat tako veliki značaj upravo zakonima koji se tiču ishrane. Od nas se traži da poverujemo da su zakonodavci čija je privrženost logici besprimerna natovarili narod Izraela iracionalnim, nerazu-

---

<5>Opšteuzevši, mojoj tezi bi odgovaralo da prati gledište manjine koja smatra da je P vrlo rani izvor, pošto jedinstvo i doslednost Petoknjžja u pogledu zakona čistote podržava to gledište, ali u tehničkim stvarima očigledno moram da se priklonim opštoj saglasnosti. </5>

mljivim skupom pravila ishrane. Sve to postaje još neuverljivije kad se preispita spisak životinja. Sa stanovišta antropologa klasifikacija izgleda čudesno saglasna sa ostatkom Levitske i Svešteničkog koda, pa čak i Koda svetosti. Teško je poverovati da konačni priređivači Petoknjžja nisu znali šta rade kad su dvaput u celini prepisali pravila ishrane. Izgleda da nema valjanih razloga za pretpostavku da je P u jednom trenutku odustao od svog priređivačkog zadatka i ostavio nesistematizovane male blokove - ili "balvane" kako ih nazivaju skandinavski kritičari - jednolično formulisanih, besmislenih zakona iz starih vremena. Ali, time bi se mogla objasniti oskudnost komentara o Levitskoj 11. Ili se ništa ne kaže o životinjama koje su postale tako važne u životu Jevreja, ili nalazimo sirovi medicinski materijalizam koji sam kritikovala u *Čistoti i opasnosti*, ili se izlaže teorija o nejasnim "balvanima" čije odgonetanje ne vredi truda jer su verovatno bili jednako nerazumljivi i istraživačima iz petog veka pre n. e. (Noth, 1965).

Moja opšta argumentacija zahteva da se P rehabilituje i oslobodi optužbe za nedoslednost. Po mom mišljenju, on je spokojno nastavio da primenjuje analogiju čistote na pravila koja se tiču logora, oltara, tela, pa i životinjskih vrsta. P nikad ne bi dozvolio da pobožnost nadvlada logiku. U njegovoj teologiji nije mogao postojati sukob između logike i svetosti. O svemu ovome raspravljala sam i ranije. Moguće je, naravno, da ti blokovi potiču iz starih izvora kao i mnogo šta drugo što su priredjivači uneli u P. Ali, ubedljivo svedočanstvo o kontinuitetu i doslednosti tradicije tumačenja ne dopušta nam da pridamo preveliki značaj raznorodnim izvorima teksta. Odredbe P-a obnarodovao je Ezra u četvrtom veku pre n.e., a poštovala ih je jevrejska zajednica u hrišćanskoj eri. Utvrdila sam da me zanima istorijski period u kojem je priređen Sveštenički izvor, dakle, peti vek. Što se tiče njegovih ranih granica, želela bih da obuhvatim izvor Zakona i istorijske knjige koji mu mnogo duguju. Dakle, to razdoblje proteže se od šestog do petog veka pre n.e., što znači malo pre, tokom i nakon izgnanstva.

Zatim bi trebalo utvrditi da narod Izraela u to vreme nije upražnjavao rodnu egzogamiju. Nema dokaza da je uistinu bilo tako. Ličovo izlaganje doprinosi tom zaključku. Suočeni smo s potpunim odsustvom pravila koja regulišu unutrašnju raz-

menu žena. Proučavaoci Biblije često nisu svesni šta sve povlači spisak zabranjenih stepena srodstva (Levitska 18). Njihovo tumačenje varira u zavisnosti od toga da li ga smatraju iscrpnim spisakom ili ilustracijom kategorija zabranjenog srodstva. Ako je iscrpan, on je veoma kratak u poređenju sa spisakom mnogih drugih plemenskih društava. Neki bliski srodnici po muškoj liniji nisu imenovani. Iz toga bih zaključila da u tim slučajevima nema zabrane intimnog opštenja i braka. Rodni endogamni brakovi ne podležu zabrani i čak su obavezni za visoke sveštenike (Levitska 21: 14-15).

Ako se saglasimo o tome da narod koji se užasavao anomalija u odgovarajućem periodu nije prihvatao ni obavezu razmene žena izvan usko definisanog kruga istoplemenika mogu da nastavim razmišljanja o njegovom stavu prema životinjama u svetlosti drugih sistema klasifikacije.

Uporedna religija često je bila poprište sukoba rivalskih verovanja. Kad su otkriveni društveni korelati verskih reakcija, racionalisti su upisali jedan bod protiv pobožnih. Vernici obično potvrđuju taj rezultat time što dele sumnjivu pretpostavku da se sveto učenje mora razvijati ni iz čega i da ne može biti proizvod društvenog iskustva. Mada radikalno sociološka, moja teza o posrednicima neutralna je u toj raspravi, ali barem omogućuje i drugoj strani da se ruga prvoj. Ako se uspostavljenе relacije drže i ako su sistemi klasifikacije zaista oblikovani prema društvenim ciljevima, postavlja se pitanje: da li je izvanredna sudbina jevrejskog naroda mogla biti ostvarena na neki drugi način? Da ste se kojim slučajem našli u ulozi Boga, da li biste mogli da smislite bolji plan? Da ste želeli da izaberete sebi narod, da mu otkrijete monoteističku viziju i da mu date pojam svetosti koji će spoznati samim svojim kostima, šta biste učinili? Obećali biste njegovim potomcima plodnu zemlju i nastanili biste je neprijateljskim carstvima. To bi bilo gotovo dovoljno. Lanac političkih uzroka i posledica postarao bi se za sve veće neprijateljstvo njegovih suseda. Nepoverenje izabranih prema strancima postajalo bi sve opravdanije. Verni vašem svetilištu i zakonu, oni bi prihvatili kao samorazumljivo vaše tvrđenje da slika nijedne životinje, čak ni teleta, čak ni zlatnog teleta ne može prikazati lik njihovog boga.

Kad se bore dva junaka posmatrači su u iskušenju da im doturaju municiju. Pol Riker (1963) jednom je pozvao Levi-Stro-

sa da objasni zašto njegova tehnika strukturalne analize, koja tako divno funkcioniše kad se primeni na egzotična totemska plemena, zakazuje kad je reč o starim civilizacijama Judeje, Grčke i Rima na kojima počiva naša istorija. Odgovor da totemske i netotemske kulture razdvajaju suštinska razlika mogao bi biti poguban po Levi-Strosuov proklamovani cilj - otkrivanje opštih crta ljudske svesti. On sam pokušao je da izbegne taj prigovor dokazujući da njegova analiza mita važi za svaku kuluru. To je doista tako. Ali, u toku procesa dokazivanja tehnika je postala tako elastična da više nije mogla pretendovati na to da izražava bilo čiju strukturu svesti osim one svog tvorca. Levi-Stros bi mnogo uspešnije odgovorio Rikeru da je priznao postojanje suštinski različitih tipova društva. Tada bi se strukturalna analiza oblika srodstva mogla uklopiti u analizu klasifikacije. Radoznalost bi nas obavezala da proučavamo najrazličitije tipove klasifikacije prirode i najekstremnije varijante razmene žena. Uočavamo da poredak bračnih sistema koje Levi-Stros proučava u *Elementarnim strukturama srodstva* (1969) i nabraja u "Medvedu i berberinu" (1963) ne obuhvata tip u kojem nema pravila koje iziskuje razmenu. Međutim, on je predvideo taj slučaj: "Ljudska grupa koja sebe smatra različitom vrstom smatraće da ostatak prirode sačinjavaju zasebne, nepovezane vrste." Čudnovat odjek tih reči nalazimo u Propovedniku: "Sva su bića združena u vrste i čovek prijanja uz sličnog sebi; kako vuk može biti prijatelj jagnjetu?" (Propovednik 13: 19-21).

U *Divljoj misli* Levi-Stros je primetio da se naglasak na kojem počiva jedan sistem klasifikacije može pomerati od analogije između sistema srodstva (što je osobina totemskih sistema) ka analogiji između dve jedinice, na primer, jedna jedina ljudska grupa posmatra svoju sličnost s jednom jedinom životinjskom vrstom (1960: 116). To važno zapažanje navodi nas na pomisao da

u teologiji ljudske grupe koja tako vidi sebe neće biti mesta za posrednika. Naravno, jedna grupa težiće da vidi sebe samo onda kad je visoke pregrade razdvajaju od ostatka čovečanstva. Razumljivo je da će tako izolovana grupa podeliti svoj konstruisani svet prirode na razdvojene i neprijateljske vrste.

Ljudska grupa koja sebe shvata kao različitu vrstu neće imati potrebu da u prirodi odslika svoje društvo kao sistem uređenih transakcija s drugim ljudima. U idealnom slučaju ona neće stupati u takve transakcije. Ovde tvrdimo da pojam divlje prirode može da označava arhetipskog tuđina na različitim nivoima: tuđina u odnosu na porodicu, lokalnu jedinicu, klan ili pleme. Totemski sistem dodelio je tuđinu važnu ulogu u regulisanoj razmeni. Ali, ako svešteničke knjige kažu ljudima da ne trguju s tuđinima kakvo god ruho ovi nosili, onda možemo očekivati da ćemo u tim knjigama naći drukčiji model prirode.

Biblija obiluje pažljivim posmatranjem prirodnog života praćenim komentarima o nežnosti životinja prema sopstvenim mladuncima. "I zveri ističu sise svoje i doje mlad svoju" (Plač Jeremijin). Sve stvoreno otkriva slavu Božju. Knjiga o Jovu (4: 3) izražava snažnu svest o divljoj prirodi. Ljudi koje je poveo Mojsije imaju dobru moć zapažanja i osetljivi su na metaforičke mogućnosti (Zakoni 4: 16-18):

Da se ne biste pokvarili i načinili sebi lik rezan ili kaku god sliku od čovjeka ili od žene, sliku od kakvog žiwinčeta koje je na zemlji, ili sliku od kake ptice krilate koja leti ispod neba; sliku od čega što puže po zemlji, ili sliku od kake ribe koja je u vodi pod zemljom.

Ta zabrana može imati bolnu težinu. Ali, po mom mišljenju, u hebrejskom društvu izostaje jedan važan razlog za slikanje životinja: njegovi članovi nemaju razloga da slikama životinja prikazuju unutrašnje raslojavanje sopstvenog društva. Životinje predstavljaju Boga uopšte, ljude uopšte, strance uopšte. Kao visoki sveštenik i njegov rod prema običnim ljudima nacije, kao čisto prema nečistom, kao život prema smrti, tako su stajali Izraeliti kao celina prema ostalom čovečanstvu. Takva situacija može olakšati prihvatanje zakona protiv slika živih bića, pa čak i objasniti neobično siromaštvo životinjskih umetničkih oblika koje su ostavili Izraeliti i koje odudara od bogatstva njihove literature i od umetnosti carstava u njihovom susedstvu (Klingender, 1971).

Možemo li da obrnemo postupak i da razmotrimo crteže paleolitskog čoveka o čijoj misli nemamo nikakvih drugih svedočanstava? Odvažiću se na sledeću pretpostavku: činjenica da je on slikao životinje kazuje nam nešto pozitivno o njegovoj otvorenosti prema razmeni s bližnjima. Kad slika ljude sa parošcima ili životinjskim maskama to možda još jasnije svedoči o njegovom prijateljskom odnosu prema bližnjima iz drugih grupa. Videti sablazan u ideji pavijana-boga ili boga s kozjim papkom, ili u obogotvorenju bika i krave znači odbaciti izvesnost drugih naroda da su bogovi u životinjskom obliku dostojan predmet obožavanja. Time se odbacuje i jedan stav prema stranim ljudskim bićima. Tu nije reč o logici kao univerzalnoj osobini ljudske svesti, već o zaobilaznom načinu na koji ljudi koriste logiku kad se bave jedni drugima. Na to je ukazao Dirkem kad je tvrdio, nasuprot Hjumu i Kantu, da poreklo klasifikacije ne treba tražiti ni u prirodi, ni u subjektivnim ograničenjima svesti već u društvu.

Pošla sam od razmatranja apriornog u prirodi. Namera mi je bila da pokažem na čemu se zasniva "stomačna" reakcija. Tvrdila sam da znanje koje nosimo "u kostima" - ili "stomačna" reakcija - odgovara jednoj osobini u celokupnom modelu klasifikacije. Nešto što se prvi put čuje može istog časa s punom izvesnošću biti procenjeno kao istinito ili lažno. Taj blesak prepoznavanja odgovarao bi trenutnom blesku životinjskog znanja. Suština mog tvrđenja jeste da čvrste tačke referencije za tu vrstu znanja nisu pojedinačni spoljni događaji već osobine samog sistema klasifikacije. Go-

vorimo o načinu na koji je sistem ureden. On može blagonaklono gledati na neke anomalije, a odbacivati neke druge, ili pak može odbaciti sve anomalije. Kad se neko ko je usvojio jedan takav sistem klasifikacije sretne s novom anomalijom njegova reakcija neće biti rezultat sporog deduktivnog peocesa odlučivanja. Ova rasprava nije zamišljena kao pomoć u tumačenju neobičnih klasifikacija kakve nalazimo u egzotičnim civilizacijama. Ona se vezuje za rasprave logičara o tome kako nastaju relacije identiteta ne u primitivnim, već u našim društvima.

Odnos karamskog kazuara prema divljim biljkama i životinjama počiva na istom onom oblikovanju logičkih formi koje otkrivamo u odnosu kazuara prema ljudskim i neljudskim bićima, a isti model se može uočiti i u odnosu ženine braće i njene dece. Za Karame su svi ti primeri istiniti na isti nesporan način. Kod Izraelita je značenje čistote trpeze, kreveta i oltara definisano jedinstvenim obrascem logički uobličjenih stavova. Ali, oni su sami stvorili poredak svog univerzuma i zato su njima svi stavovi u tom obliku samorazumljivi.

Religijske doktrine posredovanja samo su nam pružile jedno polje za razvijanje argumentacije koja se tiče samorazumljivih stavova o svetu. Antropolog se ne nada da će izvesti logičara iz kruga koji ocrtava definicija sinonimije. Iako su mnogi u njega lupali glavom, taj zid je odoleo. Antropologija ne nudi rešenje jednog problema već nove probleme koji imaju više izgleda da budu rešeni. Svaka kategorija mišljenja ima svoje mesto u nekom širem sistemu. Njeni sastojci su tu zbog pravila koja razdvajaju, povezuju i popunjavaju druge kategorije. Pravila i kategorije nastaju u procesu društvenog saobraćanja. Prethodna rasprava nije crpla svoju energiju iz razmatranja izolovanih kategorija i njihovih primena na posebne nizove događaja. Umesto toga, ona je sebi stavila u zadatak da razmatra celokupan univerzum u kojem se kategorije koriste. Ako imamo na umu da kategorije služe za upotrebu i da svaka upotreba povlači određene posledice za ostatak sistema, i ako ustanovimo neko načelo ekonomičnosti ili doslednosti unutar datog sistema klasifikacije bićemo u stanju da pristupimo problemu apriornog u prirodi na drukčiji način. Ovaj ogleđ je uporedio tri sistema klasifikacije iz ugla njihovog odnosa prema anomalnim bićima: jedan ih se užasava, jedan ih poštuje, jedan ih obožava. Svaki je izvan-

redno homogen u svojim odgovorima na anomalije koje definiše. Na sličan način sistemi klasifikacije mogu se porediti na osnovu dimenzije homogenosti načela kojima se događaji pripisuju klasama, kao i na osnovu drugih dimenzija.

Kvajn kaže (1960: 78):

...naše teorije i verovanja uopšte pododređeni su celokupnošću beskonačnog mogućeg senzornog svedočanstva... kad dva sistema analitičkih hipoteza zadovoljavaju ukupnost verbalnih sklonosti ka savršenstvu, a ipak se sukobljavaju u prevodima nekih rečenica, posredi je sukob delova sagledanih bez celina.

Ukazivanjem na logičko oblikovanje društvenog ponašanja pokušala sam da ponudim neke ideje o tome kako su uslovljeni naši modeli sveta. Postoji manje mogućih varijanti društvenog sistema nego mogućih varijanti svetova, ali nemaju svi mogući univerzumi jednaku kredibilnost. Upoređivanje različitih društvenih uslova kredibilnosti pruža nam priliku za semantičko vraćanje unazad. Ne zamagljujući činjenicu da je svaki put posredi drukčija struktura, komparativni projekat pokazuje kako dolazi do toga da strukture prirode odgovaraju strukturama svesti. Filozofije intuicije žale što nisu uspele da otkriju spisak intuicija ili urođenih ideja zajedničkih ljudskom rodu. Čim su napustile najprostije stavove logike one su duboko uronile u veštačke konvencije matematike ili su počele da se zaglibljuju u trivijalnim primerima. Sociologija upotrebe logike može da doprinese objašnjavanju smisla izvesnog znanja i njegovog nasumično raspodeljenog <6>sadržaja </6>.

NAPOMENA

Ovo predavanje održano je u kraćem obliku u okviru fonda Henrija Mejsersa 4. maja 1972. godine na Univerzitetskom koledžu u Londonu. Iste godine 19. septembra održala sam ga u popravljenom obliku na Koledžu Barnard u Njujorku u čast pokojne Virdžinije S. Gildresliv. Potrebne su mu još neke ispravke i dopune, ali činjenica je da ono već dugo sazreva.

Pre najmanje deset godina Siril Baret i Ernest Gelner istakli su značaj Hjumove filozofije za argumentaciju u *Čistoti i opasnosti*. U međuvremenu sam nakupila još dugova, pored onih priznatih u tekstu: kolegama sa Odseka za antropologiju na londonskom Univerzitetskom koledžu za kritike delova teksta u nastajanju, kao i Martinu Holisu i I. Zareckom koji su pregledali čitav tekst. Naročitu zahvalnost dugujem Ani Akrojdu, Adamu Kuperu, Majklu Tompsonu i Džejmšu Uriju, kao i Arturu Nidu. Ričardu Pari, Brajanu Wilsonu, R. Verbner, profesor K. Hajmendorf, profesor Paul Štirling, profesor Ronald Robertson i Džejms Vudbern i Profesor T. Lakman omogućili su mi da se s delovima ove rasprave okušam na drugim mestima i zahvalna sam im na tome. Za savete o biblijskim izvorima zahvaljujem Džejkobu Milgramu i Dž. Nojsneru.

<6>Koliko mi je poznato, ni o jednom delu ovog oglada nije se raspravljalo u antropologiji. Pokazujući da se odnos prema anomaliji menja u zavisnosti od društvene situacije i insistirajući na tome da je klasifikacija deo ustrojstva, on protivreči Ličovom pokušaju da izgradi opštu teoriju anomalije (1976). Društvena upotreba logike i dalje je jedno od mojih središnjih interesovanja - što pokazuje moj ogleđ o kategorijama napisan dvadeset godina kasnije. </6>

ACKROYD, P.R.,

"Israel under Babylon and Persia", *New Clarendon Bible: Old Testament*, sv. 4, Oxford University Press, London, 1970.

ARDENER, E.,

Review of M. Douglas: *Purity and Danger*, *Man* (N.S.), 1967, 2, 139.

BULMER, R.,

"Why is the cassowary not a bird? A problem of zoological taxonomy among the Karam of the New Guinea Highlands", *Man*, (N.S.), 1967, 2, 5-25.

CAZENEUVE, J.,

Lucien Lévy-Bruhl, prevod P. Rivière, Blackwell, Oksford, 1972.

DOUGLAS, M.,

"Animals in Lele's religious symbolism", *Africa*, 1957, 27, 46-58.

DOUGLAS, M.,

The Lele of the Kasai, Oxford University Press za International African Institute, 1963.

DOUGLAS, M.,

Purity and Danger: an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo, Routledge & Kegan Paul, London, 1966.

DOUGLAS, M.,

"Is matriliney doomed in Africa?", *Man in Africa*, prir. M. Douglas i P. Kaberry, Tavistock, London, 1969.

DOUGLAS, M.,

"Deciphering a meal", *Daedalus, Journal of the American Academy of Arts and Sciences, Myth, Symbol and Culture*, zima 1972, 68-81.

DURKHEIM, I. i MAUSS, M.,

"De quelque formes primitives de classification", *Années sociologique*, 1901-2, prevod: *Primitive Classification*, R. Needham, Cohen & West, 1963.

EVANS-PRITCHARD, E. E.,

Nuer Religion, Clarendon Press, Oxford, 1956.

GRICE, H.P. i STRAWSON, P.F.,

"In defence of a dogma", *Phil. Rev.*, 65, 1956, 141-58.

HEUSCH, L. de,

"Structure et praxis sociales chez les Lele du Kasai", *Homme*, 4, 3, 87-109, 1964. Preštampano u *Pourquoi l'épouser? et autres essais*, Gallimard, Pariz, 1971.

KLINGENDER, F.,

Animals in Art and Thought to the End of the Middle Ages, prir. E. Antal i J. Harthan, Routledge & Kegan Paul, 1971.

LEACH, E. R.,

"Trobriand clans and the kinship category *tabu*", u *The Development Cycle in Domestic Groups*, prir. J. Goody (*Camb. Pap. Social Anthropol.*, 1), Cambridge University Press, 1958.

LEACH, E.R.,

Genesis as Myth and Other Essays, Cape, London, 1969.

LÉVI-STRAUSS, C.,

"La structure des mythes" u *Anthropologie structurale*, Plon, Pariz, 1958. Izvorno: "The Structural study of myth" u

- Myth, a Symposium* (Journal of American Folklore, 78, 270. 428-44: 1955).
- LÉVI-STRAUSS, C.,**
La Pensée sauvage, Plon, Pariz, 1962. (Klod Levi-Stros, *Divlja misao*, prev. Jelena i Branko Jelić, Nolit, Beograd, 1966)
- LÉVI-STRAUSS, C.,**
 "The bear and the barber", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 93, 1-11, 1963.
- LÉVI-STRAUSS, C.,**
 "The future of kinship studies", *Proceedings of the Royal Anthropological Institute* 1965, 13-22, 1966.
- LÉVI-STRAUSS, C.,**
The Elementary Structure of Kinship, Eyre & Spottiswoode, 1969.
- LÉVY-BRUHL, L.,**
Les Fonctions mentales, Alcan, Pariz, 1910.
- MALINOWSKI, B.,**
Coral Gardens and their Magic, sv. 2, Allen & Unwin, London, 1935.
- NOTH, M.,**
Leviticus: a Commentary, SCM Press, London, 1965.
- QUINE, W.V.O.,**
 "Notes on existence and necessity", *Journal of Philosophy*, 40, 5, 113-27, 1943.
- QUINE, W.V.O.,**
Word and Object, MIT Press, Kembriđž, Mas., 1960.
- RICOEUR, P.,**
 "Structure et herméneutique", *Ésprit*, 1963, 598-625.
- ROWLEY, H.H.,**
The Growth of the Old Testament, Hutchinson, London, 1950.
- SALIM, S.M.,**
Marshdwellers of the Euphrates Delta, Athlone Press, London, 1962.
- STENNING,**
 D., *Savannah Nomads: a Study of the Wodaabe Pastoral Fulany of Western Bornu Province, Northern Region, Nigeria*, Oxford University Press za International African Institute, 1954.
- TAMBIAH, S.J.,**
 "Animals are good to think and good to prohibit", *Ethnology*, 7, 1969, str. 423-59.

Izvornik: "Self-evidence," in Mary Douglas, *Implicit Meanings. Selected Essays in Anthropology*, 2nd edition, London and New York: Routledge (1999), str. 252-283.